

Ivica Miškulin

(Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb)

UČITELJ I POLITIKA: SLUČAJ IVANA TRDIĆA (Prvi dio – U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca)

UDK 329(497.5)(091)

32 Trdić, I.

DOI 10.22586/ss.21.1.5

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 12. 2020.

U radu autor ocjenjuje političko djelovanje učitelja i člana Demokratske te Samostalne demokratske stranke Ivana Trdića u Novoj Kapeli (kotar Nova Gradiška) i Stražemanu (kotar Požega). Čitatelj se posebno upućuje na analizu stalnih političkih sukoba koje je ovaj deklarirani pristaša unitarnog jugoslavenstva, centralizirane države i Svetozara Pribičevića imao s pristašama hrvatske seljačke republike Stjepana Radića u seoskim sredinama u kojima je službovao. Također, rad pokazuje karakteristične probleme s kojima su se pripadnici radikalne ideologije jugoslavenskog nacionalizma morali nositi u hrvatskim seoskim sredinama, kao i neke posljedice opće politizacije prosvjetnog sustava koje je djelovanje demokrata i samostalnih demokrata proizvelo u Hrvatskoj i Slavoniji.

Ključne riječi: Demokratska stranka, Samostalna demokratska stranka, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Udruženje jugoslavenskog učiteljstva, Ivan Trdić

Ti ljudi mene i cijene i što narod kaže vole me, pa kad mu kažem istinu dođu u takav položaj, da neznaju sami što će. Jer teško je vjerovati seljaku, kad je zavaravan i trovan već desetak godina.

Ivan Trdić, ožujak 1923.

Njegov je ideal Svetozar [Pribičević], jer je u njem personificirana sva predratna i poslijeratna naša borba za naše narodno ujedinjenje i oslobodjenje!

Ivan Trdić, veljača 1926.

Uvod

Djelovanje pojedinaca na regionalnim i lokalnim razinama još je uvijek aspekt političko-stranačkog života hrvatskih zemalja u međuratnom razdoblju (monarhistička jugoslavenska država) koji nam ponajviše izmiče. Kako se ideološko-politički okvir središnjica prenosio na niže razine odlučivanja, u kakvu je obliku primijenjen na obilježja situacije u manjim sredinama i s kakvim posljedicama, stoga su neka pitanja na koja ovaj rad nudi odgovore. Njegov je predmet proučavanja političko djelovanje Ivana Trdića, ključnog čovjeka najprije Demokratske (DS), a potom i Samostalne demokratske stranke (SDS) u dvjema hrvatskim seoskim sredinama zapadnoslavenskog prostora (Nova Kapela i Stražeman, kotarevi Nova Gradiška i Požega).

Iznimno je važno uočiti da je Trdić bio učitelj. Premda je prosvjeta u hrvatskoj historiografiji u posljednje vrijeme (čini se) počela bivati zasluženom istraživačkom temom, trenutno je naglasak stavljen u prvom redu na pojavnosti poput socioekonomskih prilika u kojima su djelovali učitelji Hrvatske i Slavonije, materijalne opremljenosti škola, izvannastavnog (ali, mahom apolitičkog) rada učitelja i sl.¹ Trdićev je stručni učiteljski rad, međutim, kako će se pokazati kasnije, bio u apsolutnoj sjeni njegova političkog djelovanja, a u tome nije bio usamljen primjer. Monarhistički je režim, naime, učiteljima od početka namijenio sasvim konkretnu političku ulogu, u prvom redu zadaću nacionalne integracije u jugoslavenskom duhu.

Demokrat i jugoslavenski učitelj u Radićevoj kuli

Tek nakon povratka s vojničke obuke u rujnu 1920. dvadesetčetverogodišnji Ivan Trdić, u statusu privremenog učitelja niže pučke škole u Novoj Kapeli, mogao se u potpunosti posvetiti uzvišenom zvanju, kako ga je u kasnijem memoarskom tekstu nazvao njegov mnogo poznatiji sudrug Mato Lovrak. Novo je mjesto službovanja, važno općinsko središte na izvrsnu prometnom položaju, mladom učitelju moralo biti makar površno poznato. Trdić je rođen u nedalekoj Požegi, a poslije završene učiteljske škole u Zagrebu kratkotrajno je službovao u svega tridesetak kilometara udaljenom Kobašu.²

¹ Od novijih priloga usp. Suzana Jagić, „Izvannastavni i izvanškolski rad učitelja Hrvatskog zagorja (1918-1939)“, *Historijski zbornik* 67 (2014), br. 1, 175-194; Suzana Jagić, „Škole, učenici i učitelji(ce) Hrvatskog zagorja (1918-1941)“, *Studia lexicographica* 10-11 (2016-2017), br. 19-20, 193-222.

² Ivan Trdić rođen je 12. prosinca 1896. u Požegi, a upisan je kao pojedinac hrvatske narodnosti i katoličke vjere. Osnovnu školu i četiri razreda Kraljevske velike gimnazije završio je u rodnom gradu. Nakon završetka Kraljevske učiteljske škole u Zagrebu, prosvjetne vlasti ime novale su ga 26. kolovoza 1918. namjесnim učiteljem u Kobašu. Nakon pola godine u istom je statusu došao u pučku osnovnu školu u Novoj Kapeli, gdje je 19. kolovoza 1919. imenovan

Mladi je učitelj bio u nezavidnim materijalnim prilikama. U prvim je godinama službovanja u Novoj Kapeli živio u zbornici škole, gdje je jedna soba preuređena u privremeni učiteljski stan, a hranio se u obližnjoj gostionici.³

Od dolaska u Novu Kapelu postalo je međutim jasno da Trdić učiteljsku službu namjerava snažno protkati političkim djelovanjem. Pristupio je Demokratskoj stranci (DS) Svetozara Pribićevića. Pokrenuta je u veljači 1919. na sastanku većine jugoslavenski orijentiranih stranaka i grupa s južnoslavenskih područja nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije održanom u Sarajevu, a konačno osnovana sredinom iste godine kad im se pridružila većina srbijanskih protivnika radikala. DS se ubrzo počeo predstavljati jedinom istinski državotvornom strankom, zagovarajući program jugoslavenskog unitarizma, narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca te monarhistički upravljane i centralistički uređene države.⁴ Premda svejugoslavenskih ambicija, prvi su dodiri stranke s političkom realnošću poslijeratne Hrvatske i Slavonije pokazali da snažniju potporu može tražiti jedino u redovima Srba. Kod Hrvata, izraženiju su privrženost DS-u pokazivali uglavnom malobrojni gradski slojevi jugoslavenski orijentirane inteligencije.

Kad je Trdić u jesen 1920. počeo predavati u mjesnoj školi DS je među Hrvatima već postao uvelike omraženom strankom, tj. sinonim za režimsko nasilje i prikrivenu srbizaciju. Drugačije nije bilo ni u Novoj Kapeli. Kako će se ubrzo vidjeti, većinsko je hrvatsko seljaštvo čvrsto prišlo Stjepanu Radiću i njegovoj stranci,⁵ a Srba, o kojima su demokrati u Hrvatskoj i Slavoniji postali ovisni, na području je općine bilo vrlo malo.⁶ Osnivanje podružnice stranke već uvelike neprijateljski percipirane kod većine birača stoga je bio nezahvalan posao, a činjenica da se tog zadatka uhvatila osoba koja se tek doselila u selo, i zato zanemarivog utjecaja kod uglednijih mještana, zasigurno ga nije olakšala. Trdić se za savjet obratio uglednom članu DS-a iz Broda na Savi Vatroslavu Brliću. U naporu osnivanja podružnice nove stranke, Trdić je izgleda najbolji izvor masovnije potpore DS-u vidio u pristašama predratne

---

privremenim učiteljem. Odmah nakon imenovanja upućen je na jednogodišnje služenje vojnog roka. Trdić se aktivno služio njemačkim jezikom. HR-HDA-890, Zbirka personalija (ZP), Dosje br. 19856, Službenički list.

³ Ivan Trdić, „Dopis“, *Brodске novine* (Brod na Savi) 4 (1922), br. 16, 2.

⁴ Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (Beograd, 1970), 46-54, 68; Hrvoje Matković, *Svetozar Pribićević. Ideolog – stranački vođa – emigrant* (Zagreb, 1995), 74-77.

⁵ Najprije Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (HPSS), pa od 1921. Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci (HRSS) i konačno od 1925. Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS).

⁶ Prema popisu stanovništva iz 1921., na području općine Nova Kapela živjelo je 6.637 stanovnika. Niti tri stotine (264) se izjasnilo vjernicima Srpske pravoslavne crkve, od kojih su zasigurno većina bili Srbi. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. I. 1921. godine* (Sarajevo, 1932), 278-279.

Hrvatsko-srpske koalicije, posebno srpskim doseljenicima iz Like. O njima međutim nije puno znao. „Danas svi oni [„Ličani“] glasuju u Kapeli“, pisao je početkom studenog 1920. Brliću, „pak mi je potrebna informacija o svim onim ljudima koji su se istakli i pokazali svojim glasovanjem svoju naklonost prema Vama i koaliciji. Da li bi se te ljude moglo sakupiti za demokratsku stranku? Koji su to prvaci u selu i da li se Vi što sjećate njihovih imena?“⁷

Čini se da su Trdićevi naponi ipak urodili stanovitim plodom jer je u mjestu sredinom mjeseca održana predizborna skupština stranke. Manje je pak dobar pokazatelj budućnosti bio problem koji je zabilježio čak i demokratski tisak: okupljeni hrvatski seljaci jednostavno nisu vjerovali DS-u. „Ovi su seljaci u duši poštenji“, napisao je anonimni dopisnik, „no zavedeni su po raznim Radićevim kortešima, koji su im utuvili u glavu, da ako dodje do hrvatske republike, da neće plaćati poreza, da neće ići u vojsku, itd.“⁸ Ali, nasuprot navedenom, ako seljaci nisu bili zavedeni, nego je masovna potpora Radiću doista odražavala njihovu privrženost konceptu hrvatske seljačke republike, onda se monarhizmom i jugoslavenstvom nadahnuti DS nalazio pred trajnim gubitkom potpore među većinom Hrvata. Velikom je stoga opomenom trebao biti mizeran učinak DS-a u hrvatskim seoskim sredinama na skupštinskim izborima 1920. Usprkos visokoj izlaznosti, za demokrate su u općini Nova Kapela glasala svega 22 birača, ili gotovo 50 puta manje nego za Radićevu stranku. Čak su i radikali bolje prošli.⁹

Do velikog izbornog poraza demokrata politički se život u Hrvatskoj i Slavoniji uvelike radikalizirao, a karakteristične napetosti prenijele na lokalne razine. I Nova se Kapela podijelila na malobrojne pristalice režima i njegove mnogobrojne protivnike. Trdić je uspio okupiti nešto pristaša, od kojih su najvažniji bili Hrvat i bogatiji seljak Stanko Banović, gostioničar Geza Ostović te Srbin i bogatiji seljak Đuro Vuksan. Često su se okupljali u Ostovićevoj gostionici. S druge strane, gostionica u vlasništvu pročelnika mjesne obrtničke organizacije Nikole Portnera bila je stožer lokalnih radićevaca, od kojih su najistaknutiji bili trgovci Ivan Glad i Ivan Prpić.¹⁰ Osobni su odnosi prvaka suprotstavljenih grupa bili vrlo napeti: radićevci su demokrate nazivali

⁷ Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, Ostavština obitelji Brlić, Ivan Trdić: Pismo od 2. studenog 1920. Kad je Brlić 1923. preminuo, Trdić je u demokratskim *Brodskim novinama* napisao da je s pokojnikom bio u prijateljskim odnosima od jeseni 1920. Za Trdića je Brlić bio „apostol narodnog jedinstva“. [Trdić], „Dr. Vatroslav Brlić“, *Brodске novine* 5 (1923), br. 34, 1.

⁸ „Sastanak u Starom Petrovom Selu i Kapeli Batrini“, *Novogradiški glasnik* (Nova Gradiška) 1 (1920), br. 15, 3.

⁹ *Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu 28. XI. 1920.* (Beograd, 1921), Kotar Nova Gradiška.

¹⁰ Taj je Portner bio pročelnik mjesne organizacije Saveza hrvatskih obrtnika (SHO), aktivan radićevac i vlasnik gostionice. U svibnju 1921. organizacija SHO u Novoj Kapeli usprotivila

batinašima i teroristima, a demokrati radićevce antidržavnim elementima i separatistima.¹¹ Mjesni je župnik Dragutin Belavić očekivano bio bliži Prpiću i radićevcima, čemu je nesumnjivo doprinio raniji sukob s Trdićem oko orguljaške službe.¹² U tako napetim okolnostima svakoj je javnoj manifestaciji malobrojnih pristaša DS-a prijetio nasilan prekid. Kad je sredinom svibnja 1921. narodni poslanik požeškog izbornog okruga i demokrat Budislav Grga Anđelinović održao govor u kojem je izjavio da je „ogromna većina naroda“ za „jedinstvenu kraljevinu“ te da su „sve priče o posebnoj hrvatskoj republici i velikoj Srbiji jedna glupost i varanje bezazlenog seljaka“, Radićeve su pristaše predvođene Prpićem mudro pričekale njegov odlazak, da bi se potom okomile, navedeno je u demokratskom tisku, „prostački“ na Trdića.¹³ Ne čudi stoga da je tek krajem srpnja 1921. uspio osnovati mjesni odbor DS-a u Novoj Kapeli. Stranku je Trdić osnovao, kako je s pravom naveo, u „Radićevoj kuli“.¹⁴ Nekoliko mjeseci kasnije postao je tajnik mjesnog odbora.¹⁵ Trdić je tako zauzeo prvu u nizu tajničkih dužnosti u karijeri.

Usprkos velikom uspjehu režima oličenu u donošenju Vidovdanskog ustava, sredinom 1921. položaj je većine lokalnih prvaka DS-a u hrvatskim sredinama međutim postajao sve teži: nametanje političke ideologije koju su seljaci smatrali stranom i neprirodnom, često praćeno fizičkim nasiljem, činilo je da se nalaze u *de facto* neprijateljskom okruženju. Karakterističan se incident dogodio potkraj kolovoza 1921. Demokrati su održavali stranačku zabavu u Ostovićevoj gostionici, koju su u nekom trenutku radićevci (prema demokratskom tisku „separatisti“) prekinuli. Uslijedilo je natjecanje pjesama iza kojih se ocrtavala jasna linija političke podjele: nakon što su svirači na zahtjev demokrata počeli pjevati „Oj Slaveni“, radićevci su ih natjerali da ubace i riječi „Oj Hrvati“. Kako to demokratima nije bilo „pravo“, na Vuksa-

---

se stvaranju jedinstvene obrtničke staleške organizacije u državi. „Savez hrvatskih obrtnika – Nova Kapela“, *Obrtnički vjesnik* (Zagreb) 13 (1921), br. 22, 3.

¹¹ „Priposlano“, *Novogradiški glasnik* 2 (1921), br. 9, 3. Prema Banoviću, Prpić je, prije nego je postao radićevac, bio komunist pa zajedničar (pristaša Hrvatske zajednice). Tek je u vrijeme skupštinskih izbora 1920. postao „organizator lakovjernog i poštenog naroda, u protudržavnu i štetnu po cio narod radićevsku stranku“. *Isto*.

¹² Prema Belaviću, premda je kotarska oblast u Novoj Gradiški još sredinom 1920. naložila Trdiću preuzimanje orguljaške dužnosti, on je uporno odbijao izvršiti nalog, pravdajući se da ne zna svirati orgulje. Izostanak orguljanja odbijao je vjernike od crkve i vidno ljutio župnika. „Narod je ogorčen što šute orgulje“, požalio se nadređenima Belavić, „koje su tako rekuć nove i nedavno tek isplaćene. Dapače narod se odbija od crkve, što se nedjeljom i blagdanom služi tiha misa.“ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Nadbiskupski duhovni stol, Br. 9105/1920, Dragutin Belavić: Pismo od 3. studenog 1920.

¹³ Ranko Zec, „Radićevci u Kapeli – Batrini“, *Novogradiški glasnik* 2 (1921), br. 21, 1-2.

¹⁴ „Jugoslavija – Sastanak demokrata u Novoj Kapeli Batrini“, *Pučke novine* (Zagreb) 4 (1921), br. 19, 3.

¹⁵ „Iz naših krajeva – Iz Nove Kapele Batrine“, *Riječ* (Zagreb) 2 (1921), br. 220, 3.

nov su poziv napustili gostionicu i druženje nastavili u Trdićevu stanu. Prema vjerojatno pomalo zlobnom Prpićevu prikazu (uperenom protiv Trdića), ponoćna demokratska zabava u školskom stanu završila je općim pijanstvom i drugim nemilim scenama.¹⁶

Najavljujući kasnije nevolje za Trdića, DS je sve očitije percipiran kao srpska stranka i, važnije, neprijatelj protiv kojeg su praktički sva sredstva dopuštena. O tome su, primjerice, upravo nekako u vrijeme incidenta u Novoj Kapeli lokalnom šefu DS-a u Novoj Gradiški odvjetniku Simeonu Živkoviću govorili pristaše stranke iz obližnjih Dragovaca, Aleksandar i Đuro Repinac. „Mi smo prijatelji narodnog i državnog jedinstva“, izjavili su u Živkovićevoj kancelariji,

„te u tom pravcu radimo u našoj okolini. No za naše se uvjerenje u našem mjestu i okolini znade, pa kako je Novokapelska općina skoro sva uz Radića, kao što je nekada bila uz [Josipa] Franka, napadaju nas Radićeve pristaše, premda se mi kako rekosmo ne ističemo te izbjegavamo svaki sukob. Ta naša taktika nas međutim ne može da spase od sve jačih napadaja, jer Radićeve pristaše traže da svi moraju biti njihova mišljenja i pokoravati se njihovim zahtjevima.“¹⁷

Prpićeva prozivka zasigurno je bila motivirana i sukobima u mjesnoj školi. Oni su pak korijene imali u rastućoj politizaciji prosvjetnog sustava. Potkraj ljeta 1921. namjera je demokrata da ovladaju školskim sustavom u Hrvatskoj i Slavoniji postala sasvim evidentna. Demokrati su naime stajali iza osnivanja Udruženja jugoslavenskog učiteljstva (UJU), staleške organizacije koja je okupljala učitelje jugoslavenske orijentacije, ujedno i pristaše te članove DS-a. U političkom su programu demokrata učitelji visoko kotirali: odgoj bi djece u jugoslavenskom duhu snažno potaknuo nastanak jugoslavenske nacionalne svijesti, a demokrati bi od toga zasigurno imali najviše političke koristi. Sredinom srpnja 1921. članovi su UJU-a na glavnoj skupštini Saveza hrvatskih učiteljskih društava (SHUD) pokušali izvesti klasičan institucijski puč i ovladati njime. Uvjereni da su uspjeli nametnuti prihvaćanje staleških pravila UJU-a (a time i ukinuli SHUD), napustili su dvoranu. Preostali članovi SHUD-a tada su ih isključili iz društva.¹⁸

¹⁶ Ivan Prpić, „Učo kavedžija“, *Graničar* (Nova Gradiška) 3 (1921), br. 36, 3.

¹⁷ HR-HDA-78, Zemaljska vlada, Predsjedništvo, Br. 6-14-13627/1921, Zapisnik od 24. avgusta 1921.

¹⁸ „Velika pobjeda državne i narodne misli u Hrvatskoj“, *Narodna prosveta* (Beograd) 3 (1921), br. 54, 1-3; Ivan Tomašić, „Staleška organizacija. Borba za staleške tekovine hrvatskoga učiteljstva (Nastavak)“, *Hrvatski učitelj* (Zagreb) 3 (1923), br. 8-10, 209-214; Josip Kirin, „Kako smo postali ‘separatiste’ (Malo historije)“, *Hrvatski učiteljski dom* 2 (1928), 37-40. U skladu s temeljnom zamisli (centralizacijom prosvjetnog sustava) UJU je bio stava da je jedinjenje učitelja „jedan od preduslova državnog i narodnog jedinstva i da stoga u jedin-

Nekoliko ishoda svega valja istaknuti. U prvom redu zbog DS-ovog inzistiranja na centralizaciji, zbog čega je UJU pod njihovim nadzorom trebao zauzeti ulogu jedine staleške organizacije u državi, učiteljska je problematika postala sastavnim dijelom političkih borbi u državi. Premda imajući vidnu potporu režima, pripadnici su UJU-a u Hrvatskoj i Slavoniji zapravo bili u manjini, pa im je položaj ovisio o političkoj snazi DS-a. Radikalna je politička ideologija unitarnog jugoslavenstva koju su nametljivo propagirali demokrati unijela u učiteljske redove Hrvatske i Slavonije nezdravu polarizaciju na navodno državne te antidržavne pojedince.¹⁹ Prvima su glasila DS-a i UJU-a pridavala epitete napredan i nacionalan, a potonjima reakcionaran i separatistički.²⁰

Ideologija unitarnog jugoslavenstva i statusne prilike koje je pružao režim nesumnjivo su utjecale na Trdićevu odluku da se priključi DS-u. Njegovu pripadnost UJU-u treba promatrati u istom svjetlu, odnosno kao način promicanja političkog programa te stranke putem samo naizgled apolitičkog učiteljskog udruženja. Nakon ustanovljenja Povjereništva UJU u Zagrebu te uvjetne pobjede nad SHUD-om u srpnju 1921. demokrati su utemeljili i posebnu učiteljsku sekciju. Istovremeno je jaki čovjek DS-a Juraj Detrović imenovan na mjesto povjerenika za prosvjetu u Hrvatskoj i Slavoniji. Drugim riječima, u rukama su DS-a od druge polovice 1921. bile ovlasti postavljenja, premještanja i umirovljenja učitelja, a u UJU-u su imali kadrovski bazen potreban za opsežnu operaciju promicanja učitelja demokrata. Ako već nisu u Hrvatskoj i Slavoniji mogli povjerenjem birača osigurati snažniji utjecaj, DS će ga pokušati pored ostalog uspostaviti političkim motiviranim kadroviranjem u prosvjeti. Ubrzo će se pokazati da pojedini učitelji-demokrati u manjim sredinama, poput Trdića u Novoj Kapeli, administrativnim mjerama utječu na dolazak ili odlazak učitelja u školama, mjesne i kotarska organizacija DS-a osiguravat će političku protekciju takvim prijedlozima, a naklone ih upravne vlasti provoditi. Trdić će u nasilnom nametanju politike DS-a u školstvu kotara Nova Gradiška zauzimati istaknuto mjesto.

Nezavršena se borba između pripadnika UJU-a i protivnika centralizacije nakon ljetne skupštine SHUD-a prenijela na lokalne razine. Prvi je međutim pokušaj demokrata da ovladaju kotarskim učiteljskim društvom u Novoj Gradiški propao. Glavna godišnja skupština društva održana je 6. listopada 1921., a njezin je ishod bio izbor odbora u kojem su protivnici unifikacije odnijeli pobjedu. Već je u ovom trenutku bilo jasno da UJU može računati

---

stvenoj državi, koja ima jedinstveni narod, jedinstvenu vladu a uskoro i jedinstvene zakone, i učitelji treba da budu jedinstveno organizovani". Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*, knjiga 2 (Beograd, 1997), 248-249.

¹⁹ Josip Škavić, „Borba za staleško jedinstvo u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Narodna prosveta* 3 (1921), br. 32, 1-2.

²⁰ Usp. „Jedan proglas“, *Narodna prosveta* 3 (1921), br. 56, 1.

na podršku učitelja Srba i samo nekolicine Hrvata u kotaru.²¹ Predvođeni učiteljem Tadijom Romićem, pristaše su UJU-a istupili iz društva te osnovali novo. Provizorno je nazvano „Učiteljsko udruženje novogradiškog kotara, kao član jugoslavenskog učiteljskog udruženja“, a Trdić je u njemu odmah zauzeo istaknutu ulogu glavnog koordinatora. Sebe i nekolicinu drugih hrvatskih učitelja koji su podržali UJU nazvao je „Hrvatima koji priznaju ujedinjenje kao gotovu činjenicu“.²² Manje od mjesec dana poslije Trdić i drugi su dovršili formalnosti oko pristupa društva središnjici UJU-a.²³ Od početka 1922. postojeće je političke sukobe uvelike usložnjavalo administrativno nasilje u školskom sustavu koje su pokrenuli demokrati.

Jedan je incident ubrzo pokazao nasilnu narav koju će pripadnici UJU-a masovno primjenjivati u kotaru. Početkom je studenog 1921. žandarska patrola uhitila učitelja Ivana Bečevića jer je navodno agitirao za republiku. Protiv su uhićenja, iza kojeg se vjerojatno krila denuncijacija nekog iz UJU-a (jer je Bečević ostao vjeran SHUD-u), masovnim prosvjedom reagirali lokalni seljaci.²⁴ Do početka 1922. Trdić je bio prepoznat kao jedan od glavnih kadrovika DS-a u mjestu i okolici. Primjerice, prema navodu iz opsežnog pisma koje je kotarski šumar gradiške imovne općine Ivan Draženović uputio nadležnom ministru u Beograd, upravo je Trdić – okarakteriziran kao „žučljivi demokrata“ – intervencijom kod poslanika DS-a spriječio njegov dolazak na čelo općinske šumarije u Novoj Kapeli.²⁵

U vidno napetim okolnostima počeli su izbijati incidenti, koji su se onda iskorištavali u političke svrhe. Sredinom je siječnja 1922. Prpić na cesti Vrbova – Bili Brig pucnjevima iz samokresa popratio mimoilaženje sa saonicama kojima je upravljao gostioničar i demokrat Ostović. Prpić je bio pod vidnim utjecajem alkohola: „kad je pijan“, navedeno je u žandarmerijskom izvještaju o incidentu, „onda je i vesel“.²⁶ Nakon završene istrage vlasti su međutim zaključile da se ne radi o politički motiviranom „teroru“ radićevaca nad de-

²¹ Pobjeda pristalica Središnjeg odbora SHUD-a ipak nije bila pretjerano uvjerljiva: od 68 članova društva, 30 je bilo za pripojenje UJU. „Rad hrvatskih učiteljskih društava – Učiteljsko društvo kotara novogradiškog“, *Hrvatski učitelj* 1 (1921), br. 10-11, 160.

²² Hrvatski školski muzej Zagreb (HŠM), Udruženje jugoslavenskog učiteljstva / Povjereništvo Zagreb, (UJU/PZG), Učiteljsko udruženje Novogradiškoga kotara, član J.U.U. [Jugoslavenskog učiteljskog udruženja], Izvještaj od 11. listopada 1921.

²³ HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko udruženje Novogradiškoga kotara, član J.U.U. [Jugoslavenskog učiteljskog udruženja], Zapisnik glavne skupštine od 2. studenog 1921.

²⁴ „Rad hrvatskih učiteljskih društava – Apšenja“, *Hrvatski učitelj* 1 (1921), br. 14, 204.

²⁵ HR-HDA-833, Šurmin Đuro, Ivan Draženović: Pismo od 19. travnja 1922.

²⁶ HR-HDA-137, Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju / Predsjedništvo (PRPU), Br. 3-2/2083/1922, Žandarmerijska stanica Nova Kapela, Br. 74/1922, Kaznena prijava od 19. februara 1922.

mokratima, nego o „ličnoj zadjevici“ između dvojice ljudi.²⁷ Trdić je incident najprije, kako se čini, u izvjesnoj mjeri nadopunio, pa je javnost obavijestio da su radićevci iste večeri opet nasilno upali u Ostovićevo gostionicu. Važnije je primijetiti da ga je predstavio kao čin politički motiviranog nasilja. „U općini Nova Kapela“, napisao je u članku objavljenom u demokratskim *Brodskim novinama*, „postoji najgori radićevski terorizam. Ti mogu da čine danas i pokušaje umorstva, prijete se ubijstvom, teroristu na nečuvan način pristaše jedinstva, i svaki se [od] nas s pravom pita što će biti s tim mjestima, koja su otrovana radićevštinom.“²⁸ Nezavidan je položaj nemoćne, ali i nasrtljive političke manjine Trdić nastojao riješiti javnim pritiskom, tj. pozivom vlastima na intervenciju. Kako će se vidjeti poslije, takvu je metodu političkog djelovanja volio koristiti.

Vidno napete političke prilike u Novoj Kapeli potom su dodatno pogoršane događanjima u kojima su Trdić, mjesna škola i učiteljstvo kotara imali glavnu ulogu. Trenutak koji je predstavljao početnu točku višegodišnjeg slučaja dogodio se u drugoj polovici veljače 1922., kada je politička skupština DS-a u mjestu, kojoj su prisustvovali Andelinović i Živković, održana zbog nevremena umjesto ispred općinske zgrade u školskoj zbornici. Preciznije, u jednoj sobi koja je još 1920. privremeno preuređena u Trdićev stan.²⁹ Prema svemu sudeći, Trdić nije imao dopuštenje mjerodavne kotarske oblasti za održavanje skupštine u školskom stanu, ali ne može se poreći ni da su lokalni radićevci jedva dočekali ovu priliku za novi napad na njega. Prpić je uredio da radićevska većina u općinskom vijeću i školskom odboru naredi Trdiću iseljenje iz stana.³⁰ Ne bi trebalo biti sumnje da je u napadu imao podršku ravnajućeg učitelja škole Mije Vukovića: Trdićev nadređeni možda nije obavijestio javnost o skupštini održanoj u školskom stanu, kako su ga optuživali demokrati, ali ga je tužio zbog zanemarivanja dužnosti. Ispostavilo se naime da je Trdić organizirao skupštinu usprkos Vukovićevoj naredbi da upravo tada održi produženu nastavu (tada se nazivala opetovnica).³¹ Zajedno s Prpićem,

²⁷ HR-HDA-137, PRPU, Br. 3-2/2083/1922, Kraljevska kotarska oblast Nova Gradiška / Upravitelj, Br. 3657/1922, Izvještaj u predmetu: Nova Kapela, huškanje i napadaji po radićevcima od 3. aprila 1922. Prpić je presuđen na kaznu zatvora od osam dana. HR-HDA-137, PRPU, Br. 3-2/2083/1922, Kraljevska kotarska oblast Nova Gradiška / Upravitelj, Br. 3657/1922, Izvještaj u predmetu: Nova Kapela, izgred i napadaj na gostioničara Ostovića od 30. aprila 1922.

²⁸ [Trdić], „Radićevci najgori batinaši i teroristi – Dopis iz Nove Kapele“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 5, 1-2.

²⁹ „Demokratski zbor u Novoj Kapeli“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 8, 1; „Iz mjesta i okolice – Sastanak demokratske stranke u Novoj Kapeli“, *Brodске novine*, 4 (1922), br. 8, 3.

³⁰ Prpić, „Iz mjesta i okolice – Na odgovor!“, *Graničar* 4 (1922), br. 10, 6.

³¹ Mijo Vuković, „Ispravak“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 15, 3; Vuković, „Ispravak“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 19, 3.

Gladom i drugima, Vuković je upravljao mjesnom organizacijom Hrvatskog radiše. Organizacija je zabave priređivala u Portnerovoj gostionici, omiljenom okupljalištu mjesnih radiševaca.³²

Na najnoviji potez političkih protivnika Trdić je odgovorio iniciranjem aparata administrativnog nasilja, što će do krajnosti zategnuti odnose u mjestu i kotaru. Vukovićevo odgovornost, bila je osnovna poruka nekoliko njegovih napisa u demokratskom tisku, daleko je nadmašivala okvire spora oko opetovnice ili korištenja školskog stana u političke svrhe. Iza svega se, prema Trdiću, krilo dublje neprijateljstvo prema jugoslavenskoj nacionalnoj i državnoj ideji, a koje je navodno proizlazilo iz njegove navodne frankovačke i antisrpske orijentacije. „I on [Vuković] je“, napisao je u jednom članku, „jedan između one hrvatske inteligencije, koja poslije prevrata nije shvatila svoju dužnost. Jer da je taj dio hrvatske inteligencije shvatio svoju dužnost i povratio se sredjivanju, a ne trovanju [političkih i društvenih prilika], ne bi bilo današnjih nemilih pojava.“³³ Vuković je, istaknuo je u drugoj prigodi, pripadao struji koja je potkopavala državnu stabilnost: „Radi se o onoj bolesnoj hrvatskoj inteligenciji koja podržaje mase u zabunama i u tom haosu hoće sebe da održe.“³⁴ Javno je prozivanje političkih protivnika za antijugoslavenstvo u školskim redovima imalo za cilj njihovo uklanjanje iz škole i osiguravanje prevlasti demokrata. Istovremeno, i otvaralo put Trdiću do položaja ravnajućeg učitelja.³⁵

Samo je nakratko demokratski napad na školski sustav u kotaru odgođen zbog unutarnjih trzavica u stranci. Nije naime bilo slučajno da je kruti centralistički pravac doveo do u nezavidan položaj i ono malo poznatijih Hrvata demokrata. Poistovječeni u očima Hrvata s režimskim nasiljem, počeli su zagovarati reviziju ustava u smjeru ublažavanja centralizma, što ih je dovelo u sukob s Pribičevićem, rodonačelnikom politike jake ruke u hrvatskim zemljama. Kriza stranke prenijela se i na lokalne razine pa su Trdićevi politički protivnici dobili novu dobru priliku za napad na demokrate. Sredinom su svibnja 1922., uz primjesu već uobičajenih osobnih zadjevica, podvajanja u mjesnoj organizaciji DS-a u Novoj Kapeli došla u lokalnu javnost. Unutarnju

³² Mjesna je organizacija Hrvatskog radiše u Novoj Kapeli osnovana u rujnu 1921. „Hrvatski radiša u Novoj Kapeli“, *Graničar* 3 (1921), br. 36, 3; „Za Hrvatskog Radišu“, *Graničar* 4 (1922), br. 8, 1.

³³ Trdić, „Dopisi“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 9, 2.

³⁴ Trdić, „Dopisi“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 16, 2.

³⁵ U ožujku je 1922. Trdić, postigavši u osposobljavanju „dobar uspjeh“, imenovan u status pravog učitelja. HR-HDA-216, Ministarstvo narodne prosvjete Nezavisne Države Hrvatske (MNP/NDH), Hrvatsko-slavonska i dalmatinska vlada / Odjel za bogoštovlje i nastavu, Br. 13820, Predmet: Trdić Ivan, privremeni učitelj u Novoj Kapeli, imenovanje pravim učiteljem od 30. ožujka 1922.

je opoziciju Trdiću predvodio trgovac Josip Rogić, do tada potpuno vjeran Pribičevićevu smjeru, što je ranije pokazao polupavši prozore na Gladovoj trgovini.³⁶ Rogić vjerojatno stoji iza novog napada na Trdića. Početkom je srpnja 1922. naime Pribičević bio glavni gost na skupštini DS-a u Okučanima. Dolazak je ulazio u red uobičajenih agitacijskih putovanja kakva su tadašnji stranački prvaci redovito poduzimali, ali je nesumnjivo bio i vid podrške svojoj frakciji unutar županijskih odbora DS-a u kojima je počeo proces podvajanja na radikalnije i umjerenije krilo. Trdić je na skupštini predvodio delegaciju demokrata iz Nove Kapele, a Pribičevićevi kritičari u zagrebačkim krugovima DS-a lukavo su iskoristili način na koji je organizirao lokalne seljake. Kraj je prethodni mjesec pogodila tuča pa je Trdić nekoliko dana kasnije odlučio pozvati seljake da iskoriste dolazak utjecajnog ministra kako bi im vlast brže pomogla.³⁷ Nesumnjivo mu je plan bio i da se tako odvoje od Radića te približe režimu. Netko je međutim Trdićevo pismo-okružnicu dostavio zagrebačkoj *Slobodnoj tribuni*, gdje je predstavljeno kao još jedan primjer demokratskog licemjerna. U Okučane se hrvatske seljake iz Nove Kapele i okolnih sela „moralo“ dovesti, navedeno je, da bi se stvorio lažan dojam kako podržavaju režim, a Trdić unaprijedio svoj politički položaj.³⁸ Potkraj je rujna Rogić isključen iz DS-a jer je, istaknuto je u obrazloženju, povjerljive zaključke i odluke prenosio drugim strankama.³⁹ To je ujedno značilo da demokrati iz Nove Kapele i njihov šef ostaju uz Pribičevića, a takav je stav prevladao i u kotarskom odboru stranke.

Potiskivanje unutarstranačke opozicije omogućilo je demokratima povratak projektu ovladavanja školskim sustavom kotara. Premda su protivnici s pravom upozoravali da su javni napadi na učitelje vjerne SHUD-u zbog navodne antidržavnosti jednaki nečasnoj raboti denuncijacije, stvarne moći da zaustave zahuktalu demokratsku mašineriju politički motiviranog kadrovanja u školstvu nisu imali. U jesen 1922. u kotar su razmješteni brojni uč-

³⁶ Prpić, „Iz mjesta i okolice – Novo Kapelački Fašista“, *Graničar* 4 (1922), br. 19, 3.

³⁷ Pismo je datirano 1. srpnja 1922., a u cijelosti glasi: „Dragi prijatelju! Mnogo je naših seljaka stradalo od tuče! Žito je posve uništeno, žito pobito. Svi vi trebali bi, kao što su i ostala sela učinila, načiniti molbu na Vladu i zatražiti da Vam se bar donekle pokrije šteta. U nedjelju 9. ov. mj. [9. lipnja 1922.] dolazi gosp. ministar Pribičević u Okučane i njega bi trebalo zamoliti, da molba bude riješena u korist svakoga, koji je postradao, a on bi sam kazao ukoliko bi se moglo pomoći. Seljaci bi trebali tražiti, jer ako ne traže ne mogu ni dobiti. Iz Vašeg sela trebalo bi poći u Okučane 4-5 seljaka, a mogu [sic!] i više seljaka poći, gdje će predati molbu. Razgovorite se kod proglasa i javite mi do petka, tko će ići iz Vašega sela. Pozdrav. Ivo Trdić, učitelj“. „Političke bilješke – Fabriciranje Pribičevićevih skupština“, *Slobodna tribuna* (Zagreb) 2 (1922), br. 244, 1-2.

³⁸ „Političke bilješke – Demokratska skupština u Okučanima“, *Slobodna tribuna* 2 (1922), br. 230, 2-3.

³⁹ „Iz Demokratske stranke – Isključenje iz demokratske organizacije“, *Riječ* 3 (1922), br. 228, 3; „Uredništvu ‘Brodskih novina’“, *Brodске novine* 4 (1922), br. 5, 2.

telji pripadnici UJU-a: u Novu Gradišku Katica Basta, u Seoce Mica Kraljić, u Staro Petrovo Selo Gavro Babić i u Vrbovu Pavle Damjanović. Istovremeno, iz kotara su premješteni protivnici UJU-a i DS-a, poput Vukovića.⁴⁰ Trdić je u učiteljskim krugovima postao sinonim za političke progone. „Za sve te ‘smene i intrigantstvo’“, komentirano je u središnjem glasilu SHUD-a, „glavnu zaslugu ima njuškalo novokapelačko – Trdić. Uspije li mu crno djelo, da se svi smene, koji su u Zagrebu kod [učiteljske] sekcije demokratske stranke iz ovoga kotara proskribirani, e i njemu ne manjka odlikovanje, jer će očistiti kotar od ‘separatista’, koji su jedino griješnici, što priznaju Savez hrvatskih učiteljskih društava za svoju vrhovnu učiteljsku organizaciju.“⁴¹ U opozicijskim novinama *Slobodni čujmo* Trdić i nekolicina drugih učitelja-demokrata iz novogradiškog kotara nazvani su glavnim doušnicima Pribičevića i ljudima koje bi trebalo spriječiti u nečasnoj antihrvatskoj raboti. „Ove nedostojne sluge jednog hrvatskog vampira“, navedeno je, „valja uopće onemogućiti, da svojom podlošću, beskarakternošću, sebičnošću i nekolegijalnosti ne truju djecu našu, ne sablažnjuju javnost našu i ne kuže okolinu svoju.“⁴² Bliže Novoj Kapeli, opozicijski je *Graničar* iz Nove Gradiške upozoravao da su „zulummi“ nad nepoćudnim pojedincima, koje je inicirao Trdić, a proveli demokrati u pokrajinskim vlastima, unijeli nezdrav strah u učiteljske redove. Učitelji su izbjegavali komentirati bilo koju pojavnost jer su se plašili denuncijacije.⁴³

Trdiću se vjerojatno njegova pozicija krajem 1922. činila čvršćom nego prije. U studenom je dovršen proces marginalizacije oponenata u kotarskoj i mjesnim organizacijama stranke. Nema naznaka da je Trdiću previše teško pao politički razlaz s poslanikom Anđelinovićem, koji se u međuvremenu promjetnuo u važnog Pribičevićeva kritičara u Hrvatskoj. Anđelinoviću su demokrati u Novoj Kapeli izrazili nepovjerenje jer je, kako su istaknuli u posebnom zaključku, htio navesti „Hrvate demokrate u borbu protiv Srba ovog kotara ističući stalno da Srbi vode previše srpsku politiku, što mi potpuno odbijamo“.⁴⁴ Iz Nove Kapele se Pribičevićev položaj u vlasti činio stabilnim, a novi probitci koje bi omogućio izglednima.

⁴⁰ Mijo Vuković je imenovan ravnajućim učiteljem u Novoj Kapeli 18. studenog 1918., a premješten je u Pernu 15. rujna 1922. Umirovljen je 27. lipnja 1932. HR-HDA-983, ZP, Dosje br. 21290, Službenički list.

⁴¹ „Državotvorna’ firma dr. [Simeon] Živković – Trdić – [Katica] Basta et cons. ili zulummi ‘demokrata’ na hrvatskom učiteljstvu u kotaru novogradiškom“, *Hrvatski učitelj* 2 (1922), br. 9-11, 313-314.

⁴² „Učitelji – slugani narodnog vampira“, *Slobodni čujmo* (Zagreb) 1 (1922), br. 39, 3.

⁴³ „Iz mjesta i okolice – Iz tabora demokrata učitelja“, *Graničar* 4 (1922), br. 46, 3.

⁴⁴ „Iz Demokratske stranke – Zaključak mjesne organizacije u Novoj Kapeli“, *Riječ* 3 (1922), br. 259, 4.

I u krugovima jugoslavenskog učiteljstva Trdić je bio čovjek u usponu. Vjernost DS-u i odlučna provedba politike favoriziranja učitelja demokrata nagrađena je u Zagrebu izborom u delegaciju UJU-a koja će predstavljati Hrvatsku i Slavoniju na predstojećem kongresu udruženja u Beogradu.⁴⁵ Premještajem Vukovića iz škole u Novoj Kapeli on je postao njezinim neproglašenim upraviteljem. Povodom proslave ujedinjenja početkom prosinca 1922. pokazao je zapaženu agilnost: škola je okićena umjetnim palmama, na listove kojih su bile umetnute zastavice „svih triju plemena“. Nakon svečane mise održao je predavanje u kojem je, nasuprot „rovarenja roditelja mirotvoraca“, mladim generacijama snažno istaknuo važnost narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Predavanje je završilo pjevanjem najprije srbijanske himne „Bože pravde“, a potom i hrvatske „Lijepa naša domovino“.⁴⁶ Romićevom smrću krajem godine otvoren mu je put k čelnom mjestu kotarskog UJU-a.⁴⁷ Krajem 1922. Trdić je imao svega dvadeset i šest godina.

Uz Pribićevića: između uspona i pada

Bilo je međutim za Trdića i manje povoljnih događaja. Dva vrijedi posebno istaknuti. Potkraj 1922. radikali su uspjeli istisnuti demokrate iz vlade pa je Demetrović (Pribićevićev čovjek na čelu Pokrajinske uprave u Zagrebu) također bio prisiljen na odlazak. Upravne su ovlasti u školstvu došle u ruke radikala, koji nisu nužno morali blagonaklono gledati na jugoslavenske učitelje okupljene u UJU. Potom, lokalni su Trdićevi protivnici klasičnom metodom – razbijanjem prozora – pokazali što doista misle o njegovu djelovanju. Bilo je i drugih prijetnji pa je Trdić izbjegavao kretanje selom nakon što bi pao mrak.⁴⁸ Već se početkom nove godine učitelj našao u novim nevoljama.

Dana 3. siječnja 1923., nakon izlaska iz pošte, stolar Đuro Kvaternik i trgovački pomoćnik Josip Domazet zaustavili su Trdića, navodno u želji da započnu razgovor. On ga je pokušao izbjeći, ali tad mu iza leđa prilazi Glad te ga udara željeznom šipkom iznad desnog oka. Onesviješteni je Trdić pao na zemlju, a Glad i drugi nastavili su ga udarati.⁴⁹ Nakon napada prebačen

⁴⁵ „Iz učiteljske organizacije – Prva skupština povjereništva Udruženja jugoslavenskoga učiteljstva u Zagrebu“, *Jedinstvo* (Zagreb) 1 (1922), br. 10, 151.

⁴⁶ Đuro Vuksan, „Proslava ujedinjenja“, *Srpsko kolo* (Zagreb), 15 (1922), br. 50, 397.

⁴⁷ „Pokojnici“, *Jedinstvo* 1 (1922), br. 11-12, 164.

⁴⁸ HR-HDA-137, PRPU, Br. 6-14/114/1923, Kraljevska kotarska oblast Nova Gradiška, Br. 304-1923, Predmet: Glad Ivan i dr. Nova Kapela, napadaj na učitelja Trdića od 9. januara 1923.

⁴⁹ Opis napada prema: HR-HDA-137, PRPU, Br. 6-14/114/1923, Kraljevska kotarska oblast Nova Gradiška, Br. 304-1923, Predmet: Glad Ivan i dr. Nova Kapela, napadaj na učitelja Trdića od 9. januara 1923; „Blokaši ubijaju“, *Pokret* (Zagreb) 3 (1923), br. 9, 6.

je kotarsku bolnicu u Novoj Gradiški, gdje mu je liječnik i stranački sudrug Andro Brlić utvrdio teže ozljede (udaren je „tvrdim oružjem“ po glavi, zbog čega mu je „otečeno cijelo lice“),⁵⁰ a Glad je na kasnijem suđenju izjavio da se radilo samo o „par pljusaka“.⁵¹ Nesumnjivo je međutim da je napad pogoršao ionako načeto Trdićevo zdravlje: ujedno je bolovao od difterije, praćene simptomima opće slabosti, napadnom anemijom i gubitkom težine.⁵² Krajem veljače 1923. Trdić je napustio stan u školi i preselio se u iznajmljenu sobu. I na tom su stanu u više navrata polupani prozori, ali je posredstvom kotarskih vlasti uspio isposlovati da općinske vlasti plate popravak.⁵³

U propagandnom smislu, može se zaključiti da je napad na Trdića dobro došao demokratima. Početkom nove izborne kampanje upravo su radikali i demokrati posezali za masovnim terorom nad političkim protivnicima u brojnim mjestima Hrvatske i Slavonije. Daleko su rjeđi primjeri nasilja nad pristalicama režima stoga demokratima dobro došli kako bi parirali percepciji nasilnika, koju su s pravom dobili. Termin „frankovački teror“, kojim će demokratski tisak ubrzo početi prikazivati nasrtaj na Trdića, prvi put susrećemo u brzojavci koju je nakon incidenta kotarski odbor DS-a proslijedio vlastima u Zagreb. „Posle neprestanih grožnja“, navedeno je, „frankovački teror otpočeo u Novoj Kapeli prekjucher [3. siječnja 1923.]“.⁵⁴ Posredstvom demokratskog tiska poruka o navodnom teroru nad demokratima proširena je Hrvatskom i Slavonijom: seljačko glasilo DS-a *Naša zemlja* pisalo je o „frankovačkim razbojnicima“ kojima su „zvjerstvo i toljaga“ u osnovi kulture,⁵⁵ a zagrebačka *Riječ*, kako su prenijele lokalne *Brodске novine*, o prvom u nizu navodnih budućih napada „frankovaca“ na državotvorne pojedince.⁵⁶ Anonimni je dopisnik zagrebačkog *Pokreta* pak upozorio da će jugoslavenski nacionalisti na nasilje odgovoriti istom mjerom. „Zar će dopustiti oni“, upitao je najprije, „koji su krv prolijevali na albanskim klisurama i na Solunskom

⁵⁰ HR-HDA-216, MNP/NDH, Kraljevska kotarska oblast u Novoj Gradiški, Predmet: Povjerenstveno liječničko pregledanje Ivana Trdića, 26 godina starog, učitelja iz Nove Kapele od 4. januara 1923. Trdiću je utvrđeno sljedeće stanje: „Povrh desne slijepočnice u veličini dinara svijetlo crvena otekline vrlo osjetljiva na dodir. Gornja i donja vedja desnog oka otečena, sa modrim sufuzijama. Stablo nosa pokazuje krvavu sufuziju svijetlo crvene boje i vrlo osjetljivo na dodir. Cijela gornja usnica jako otečena a na unutrašnjoj strani površne ekzorijacije sluznice sa sufuzijama.“ Nesumnjivo, pretrpio je snažan udarac u lice.

⁵¹ HR-HDA-137, PRPU, Br. 6-14/114/1923, Ivan Glad: Izjava od 8. siječnja 1923.

⁵² HR-HDA-216, MNP-NDH, Kraljevska kotarska oblast u Novoj Gradiški, Zapisnik od 1. februara 1923.

⁵³ „Iz mjesta i okolice – Iz Huberovog pašaluka“, *Graničar* 5 (1923), br. 7, 3.

⁵⁴ HR-HDA-137, PRPU, Br. 6-14/114/1923, Sreski odbor Demokratske stranke Nova Gradiška, Brzojavka od 5. januara 1923.

⁵⁵ „Tko je pravi batinaš?“, *Naša zemlja* (Zagreb) 6 (1923), br. 2, 3.

⁵⁶ „Izborne vijesti – Frankovački izborni teror započeo“, *Brodске novine*, 5/1923, 2, 2.

frontu, da u državi, kojoj su oni donijeli slobodu i uskrslu je, da u toj državi izmet frankovački razbija glave valjanim patrijotama i prosvjetnim radnicima“, te odmah dao i odgovor: „Ne!“.⁵⁷ Jedini je stvaran učinak demokratske kampanje bilo uvođenje pojačanog osiguranja javnog reda i mira u Novoj Kapeli. Odlukom kotarske oblasti u Novoj Gradiški u mjestu je zabranjen rad gostionicama nakon dvadeset sati te održavanje stranačkih skupova i zabava, a svaki dolazak u selo morao se prijaviti mjesnoj žandarmeriji.⁵⁸ Politički su sukobi doveli mjesto u neku vrstu izvanrednog stanja.

Temeljni problem demokrata u Hrvatskoj i Slavoniji pred novim skupštinskim izborima nisu bili rijetki primjeri fizičkih napada kojima su ponekad znali biti izloženi. Odvojenost od većinskih Hrvata stranom ideologijom jugoslavenstva i trogodišnjim iskustvom režimskog nasilja gotovo je u potpunosti pokazala njihovu ovisnost o srpskoj biračkoj bazi. Karakterističnu situaciju u jednom je tekstu opisao tajnik ogranka DS-a u obližnjem Starom Petrovom Selu Petar Žegarac. Prigodno zanemarujući radikalizaciju koju su u društvo i međunacionalne odnose unijeli sami demokrati, Žegarac je premještaj tamošnjeg učitelja Ivana Kramarića i obranu koju je učitelju pružio tamošnji župnik Petar Vudi tumačio njihovom nacionalnom i vjerskom zasukanosti. Pripadnost izloženoj i radikaliziranoj manjini (DS se u Starom Petrovom Selu, naveo je, „sastoji većinom od pravoslavnih“) priječila je Žegarcu uvid u vlastite pogreške i ostavljala prostor samo za projiciranje idealizirane slike prošlosti u novim prilikama, obilježenim u prvom redu činjenicom da su Hrvati odbili postati Jugoslaveni, dok su neki Srbi to samo iz oportunističkih razloga prihvaćali. „Ja kao pravoslavni“, napisao je:

„kad sam polazio u pučku školu [u Starom Petrovom Selu] bilo je 5 posto pravoslavnih, a ostalo katolika, a ravnajući učitelj bio je pokojni Eugen Šuveljak. Ja kao djače nisam još poznavao vjere i plemena kao i danas što ne znaju djeca, koja idu u pučku školu. I ja sam išao mirno ulicom u redovima iz škole pa do svoje kuće. I svi mi djaci smo u jedan glas svakog pozdravljali sa pozdravom Hvaljen Isus i Marija. A danas kad je nastupio službu učitelj Ivan Kramarić i župnik Petar Vudi idu djeca iz škole kao marva iz paše, kad jedno drugo bode. Djeca se tuku i jedno drugome pločice lupaju, a neće nikog da pozdrave pa ni samog učitelja, a isto ni župnika, koji ih na to ne uči.“⁵⁹

Bez jače je podrške Hrvata, međutim, demokratsko jugoslavenstvo bilo samo šuplja fraza, a oni malobrojni Hrvati u redovima stranke poistovječeni su s nepravdama režima. Skupštinski su izbori 1923. neprirodan položaj Hr-

⁵⁷ „Blokashi ubijaju“, *Pokret* 3 (1923), br. 9, 6.

⁵⁸ „Bilješke – Iz Huberovog pašaluka“, *Hrvatski učitelj* 3 (1923), br. 4-5, 143.

⁵⁹ „Iz Starog Petrovog sela“, *Naša zemlja* 6 (1923), br. 6, 4.

vata-demokrata opet izbacili na površinu. U većinskim su hrvatskim sredinama poput Nove Kapele iz razloga političkog preživljavanja stoga Hrvati-demokrati morali na istaknuto pitanje dati prihvatljiv odgovor. Najbolje što su pojedinci poput predsjednika mjesnog odbora DS-a u Novoj Kapeli Banovića uspjeli osmisliti nije ulijevalo nadu u budućnost drugačiju od položaja izolirane manjine. Prema Banoviću, uzroke je velike popularnosti Radića kod Hrvata trebalo tražiti u iznimnoj uspješnosti njegove propagande. Lukavo podilazeći seljaštvu, u prvom redu „drečanjem mi smo Hrvati“ i huškanjem na Srbe, Radić ih je uspio odvojiti od države, zavodeći ih nerealnim obećanjima o hrvatskoj seljačkoj republici. Nasuprot nezdravoj i neplodnoj mržnji prema Srbima, državi, monarhiji i Hrvatima-demokratima – „nije hrvatstvo u mržnji na Srbe i nije hrvatstvo kad netko demonstrira protiv Vidovdana, i nije hrvatstvo kad netko dočeka Hrvata demokratu i hoće da ga iz potaje ubije“, istaknuo je – hrvatsko je seljaštvo moralo promijeniti poglede i bezrezervno početi vjerovati u državu, u kojoj im je navodno zajamčena ravnopravnost. „Pravo hrvatstvo je u ljubavi prema braći jedne krvi i jezika“, zaključio je Banović.⁶⁰ Politička je uskogrudnost jugoslavenstva Hrvate-demokrate dovela u situaciju u kojoj drugog izlaza osim vjerovanja u vlastite iluzije nije bilo.

Ni Trdić nije vidio drugog lijeka za nevolje demokrata osim nadanja u iznenadnu pojavu političke trezvenosti u redovima hrvatskih seljaka, kako proizlazi iz zanimljiva teksta u kojem je spojio vlastita iskustva s aktualnim političkim događanjima. Kad su mu mjesni seljaci došli, naveo je, i upitali ga „da li će biti republika“, on je takvu mogućnost odlučno zanijekao. Dok zbog odnosa konkretnih političkih snaga, u prvom redu prevlasti monarhizma i centralizacije u državi, a ne manjka vjere u nju, Radićev projekt hrvatske seljačke republike, a zapravo hrvatske autonomije, doista nije u tom trenutku bio realan, dotle je Trdićeva iluzija o hrvatsko-srpskom narodnom jedinstvu bila ishod samonametnute percepcije koja bilo kakve veze sa stvarnošću nije imala i koja je, važnije, imal iznimno male šanse za ostvarenje. Umjesto nevjericom uzrokovanom neugodnim iskustvima s režimom, Trdić je stoga nepovjerenje seljaka, uključujući i nasilne postupke kojima je izložen – karakteristično za demokrate – tumačio njihovom zavedenošću. „Ti ljudi mene cijene i što narod kaže vole me“, napisao je, „pa kad mu kažem istinu dođu u takav položaj, da neznaju sami što će. Jer teško je vjerovati seljaku, kad je zavaravan i trovan već desetak godina. Da im je itko prije govorio istinu tukli bi ga, prozore bi mu razbijali i na zadnje gledali bi, da ga ubiju.“ Naznake da bi razloge neprijateljskog stava hrvatskih seljaka valjalo tražiti u zastrašnjenjima režima, dakle u vlastitim pogreškama, nije zato moguće pronaći u Trdićevim razmišljanjima. Naprotiv, nikad se Hrvati-demokrati poput njega neće pomiriti sa željama ogromne većine hrvatskih seljaka: „A svaki je Hr-

⁶⁰ Stanko Banović, „Mi smo Hrvati“, *Brodске novine* 5 (1923), br. 11, 2.

vat Demokrata pripravan dati svoju glavu da ipak republike ne bude“, istaknuo je, „a vi [hrvatska] seljačka braćo čekajte na nju, od volje Vam“. Samo je stoga kroz naočale nepostojećeg narodnog jedinstva bilo nebitno hoće li u Hrvatskoj i Slavoniji u proljeće 1923. nositelj izborne liste stranke biti Hrvat ili Srbin. „Za nas Hrvate-demokrate je posve svejedno“, dodao je, „da li je nosioc liste Srbin ili Hrvat. Srbi demokrate su za zadnjih izbora glasali za Hrvata [Anđelinovića], a danas je obratno. Jedino što tražimo jest da imamo čovjeka koji nije popustljiv u načelnim pitanjima i koji će neustrašivo stati na branik narodnog jedinstva i demokratije. Tražimo čovjeka koji će zastupati i provesti program demokratske stranke, a tu ne igra ulogu, kojem plemenu taj čovjek pripada.“ Ionako nepovoljni izgledi u borbi za hrvatske birače požeškog izbornog okruga smanjeni su kad su demokrati odlučili da će nositelj liste biti Pribičević. Trdić je takav izbor svesrdno podržao: „Ta on [Pribičević] je“, zaključio je, „i kao Srbin, i kao politički čovjek i ministar učinio više za Hrvatsku i Hrvate od mnogih vajnih Hrvata“. ⁶¹ Između hrvatskog seljaštva i Hrvata-demokrata poput Trdića i dalje će postojati nepremostiv jaz. Potvrdili su ga rezultati izbora: demokrati su na tri biračka mjesta u općini Nova Kapela dobili svega 67 glasova podrške. Lokalni su hrvatski seljaci ipak nastavili vjerovati u republiku i Radića, pa su kandidatima njegove stranke dali gotovo dvadeset i dva puta više glasova. ⁶²

Samo je na prvi pogled čudno da je prvi ozbiljniji izazov nesputanom sektaštvu jugoslavenskih učitelja u Hrvatskoj i Slavoniji došao iz Beograda. U odnosu na zadrte demokrate pragmatičniji, radikali su uočili da nije previše mudro do kraja Hrvate odvojiti od režima. Još su u vrijeme izborne kampanje radikali na visokim pozicijama prosvjetnih vlasti u Zagrebu, poput novog šefa prosvjetnog odjeljenja pokrajinske uprave Stjepana Bosanca, počeli umanjivati utjecaj demokrata u školstvu. Prodemokratski je tisak odmah počeo prosvjedovati, smatrajući da tako rade protiv države. „Izgleda“, komentirao je sredinom siječnja 1923. predsjednik UJU-a Milutin Stanković, „kao da je u [jugoslavenske učiteljske] redove ispaljen plotun s leđa i dat signal svima razornim elementima.“ ⁶³ Odstranjeni s pozicija odlučivanja, demokrati su međutim mogli samo promatrati kako radikali na važna mjesta u školskom sustavu – poput zemaljskih, županijskih i kotarskih nadzornika – dovode ljude koje su jugoslavenski učitelji i dalje smatrali frankovcima i separatistima. ⁶⁴ Radikalni ministar prosvjete nije previše krio da Bosanac

⁶¹ Trdić, „Izborni pokret u Novoj Kapeli“, *Brodске novine* 5 (1923), br. 11, 7.

⁶² *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, ur. L. Kostić (Beograd, 1924), Izborni okrug Požeški, 101.

⁶³ Milutin Stanković, „Prilike u Hrvatskoj“, *Narodna prosveta* 5 (1923), br. 5, 1.

⁶⁴ „Zar tako g. Bosanče? Progoni državotvornih učitelja i favoriziranje separatista“, *Pokret* 3 (1923), br. 37, 2.

doista dopušta progone učitelja-demokrata, ali suočen s prosvjedima Glavnog odbora UJU-a nije obećao više od ublažavanja.⁶⁵

Ako su radikali smjenama nastojali primiriti stanje u učiteljskim redovima Hrvatske i Slavonije, onda se Trdić među prvima u novogradiškom kotaru morao boriti za svoju sudbinu. Nepovoljnih je znakova doista bilo. U proljeće 1923. pokrajinske su prosvjetne vlasti smijenile županijskog školskog nadzornika učitelja-demokrata (ujedno i predsjednika kotarskog UJU-a) Jovu Carevića, a na njegovo mjesto imenovale Matiju Vitkovića.⁶⁶ Taj je Vitković baš Trdića smatrao odgovornim za raniji premještaj iz Požege, a navodno je namjeravao protiv njega pokrenuti i disciplinski postupak. Još gore, Vitković je u Novu Kapelu namjeravao vratiti starog Trdićeva suparnika, nekadašnjeg ravnajućeg učitelja Vukovića. Trdiću je ove informacije prenio šef kotarskog DS-a Živković. Protivnici su, kako je Trdić izvijestio Povjereništvu UJU u Zagrebu, protiv njega pokrenuli „jednu kampanju“, u kojoj se „ide zaobilaznim putem, zvanično i na jedan perfidan način“ i u kojoj protivnici „buše potajno i to u najvećoj tajnosti i zakulisno“, a sve da bi se, zaključio je, pomoglo „najgorim i najopasnijim separatističkim tipovima“.⁶⁷ Trdić je međutim premještaj spriječio prijateljskom intervencijom, vjerojatno nekog naklonog iz uprave Povjereništva UJU iz Zagreba.⁶⁸

Za pretpostaviti je da je radikalima ipak više u korist išlo održavanje kontroliranog sukoba u učiteljskim redovima nego do kraja oslabiti demokrate, kojima su ipak bili bliži negoli „hrvatskim separatistima“. Jugoslavenški su učitelji u kotaru Nova Gradiška ipak obuhvaćali i brojne učitelje srpske nacionalnosti.⁶⁹ Ishod je svega međutim bio razočaranje ljudi poput Trdića u jugoslavensku orijentaciju Beograda i radikala. „[Jugoslavensko] učiteljstvo dolazi do uvjerenja“, komentirao je čovjek iz vrha UJU-a i istaknuti jugoslavenski nacionalist iz Zagreba Dušan Bogunović, „da svima iz Beograda ideja narodnoga i državnoga jedinstva nije uverenje nego taktika, iza koje sledi nešto sakriveno.“⁷⁰ Put k još većoj ovisnosti o Pribičeviću bio je tako posve otvoren.

⁶⁵ „Kod G. Ministra Prosvete“, *Narodna prosveta* 5 (1923), br. 36, 2.

⁶⁶ „Bilješke – Školski nadzornici u Hrvatskoj“, *Hrvatski učitelj* 3 (1923), br. 4-5, 142.

⁶⁷ HŠM, UJU/PZG, Ivan Trdić: Pismo od 21. jula 1923.

⁶⁸ HŠM, UJU/PZG, Zapisnik o II. skupštini Povjereništva Udruženja Jugoslavenskoga Učiteljstva od 4. kolovoza 1923.

⁶⁹ UJU u kotaru Nova Gradiška u srpnju je 1923. imao 43 člana. Članovi UJU-a u školi u Novoj Kapeli bili su, uz Trdića, još njegova sestra Josipa i učitelj Stjepan Peroković. HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko udruženje Novogradiškoga kotara, član U.J.U., Kotar Nova Gradiška: članovi udruženja U.J.U. za godinu 1923. od 14. juna 1923.

⁷⁰ Dušan Bogunović, „Prosvetna politika u Hrvatskoj“, *Narodna prosveta* 5 (1923), br. 74, 1.

Razdoblje je potencijalnih problema uzrokovanih razvojem političkih prilika na državnoj razini za Trdića ipak brzo završilo. Već u proljeće 1924. Pribičević se našao u novom savezu s radikalima, a još je važnije bilo da je u novoj vladi zauzeo za jugoslavensko učiteljstvo presudno važan resor ministra prosvjete. Samo naoko je savez Pribičevićevog jugoslavenstva i radikalnog srpstva bio neprirodan: unatoč svim razlikama, namjera suzbijanja rastućeg utjecaja federalističkih snaga, na prvom mjestu Radićeve stranke, čvrsto ih je vezala. Trdić je rasplet krize unutar DS-a dočekaao čvrsto uvjeren da je Pribičevićev politički smjer ispravan. Krajem svibnja 1924., u ulozi opunomoćenog delegata za novogradiški kotar, organizirao je sjednicu županijskog odbora stranke. Jednoglasno su osudili rad Pribičevićevih kritičara i podržali novoutemeljenu Samostalnu demokratsku stranku (SDS).⁷¹ Održana je u Novoj Kapeli, što upućuje da je Trdić svesrdno podržavao konačno raščišćavanje odnosa u redovima demokrata.⁷² Nema naznaka da su protivnici pokušali oslabiti njegov položaj unutar UJU-a. Kotarsko je društvo UJU zabilježilo priliv novih članova (gotovo dvadeset u odnosu na godinu ranije), a premda je na čelu bio Carević, zapravo je Trdić bio njegov ključni čovjek.⁷³

Prevlast bi radićevaca u sredini u kojoj je službovao Trdić teško spriječio sve i da na vlast u državi nije u ljeto 1924. došao federalistički Opozicijski blok, koji je u parlamentu podržavala Radićeva stranka. Ipak, izlazak stranke iz dugogodišnje opozicije dodatno ih je potaknuo. Nekako odmah po dolasku na vlast Opozicijskog bloka, radićevci su u Novoj Kapeli odlučili izravnati ranije političke račune. U jednoj su prilici polupali prozore na žandarmerijskoj stanici da bi potom „kolcima na mrtvo ime“ prebili općinskog povjerenika Ćiru Cerovskog.⁷⁴ Svatko na koga se sumnjalo da je u vezi s režimom u Novoj

⁷¹ Do ljeta je 1924. proces podvajanja unutar organizacija DS-a u Slavoniji i Srijemu dovršen. Većina je članstva podržala novoosnovani SDS. Opširnije o djelovanju SDS-a u Slavoniji i Srijemu 1924.-1929. u: Ivica Miškulin, „Pribičevićevi ljudi – Samostalna demokratska stranka u Slavoniji i Srijemu 1924.-1929.“, *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje* 15 (2015), 175-232.

⁷² „Iz Demokratske stranke – Sednica županiskog [sic!] odbora Demokratske stranke u Novoj Kapeli-Batrini“, *Brodске novine* 6 (1924), br. 19, 3.

⁷³ „Iz Povjereništva Udruženja jugoslavenskog učiteljskog udruženja u Zagrebu“, *Jedinstvo* 3 (1924), br. 10-12, 86.

⁷⁴ HR-HDA-137, PRPU, Br. 6-14/3821/1924, Kotarska oblast Nova Gradiška, Predmet: Nova Kapela, napadaj na žandarmerijsku stanicu i općinskog povjerenika Ćiru Cerovskoga od 28. kolovoza 1924. Cerovski je u Novu Kapelu došao s neriješenom optužbom za opsežne malverzacije iz općine Sela kod Siska, gdje je ranije službovao. Županijske vlasti u Požezi nisu bile sklone njegovu dolasku u Novu Kapelu, ali utjecaj samostalnih demokrata u Zagrebu ipak je bio presudan. Nikakvo čudo da su ga lokalni radićevci u Novoj Kapeli smatrali režimskim elementom i stoga neprihvatljivim. Usp. HR-HDA-890, Zbirka personalija, Dosje br. 557, Kotarski predstojnik Sisak, Izvještaj od 8. decembra 1922., Veliki župan Županije požeške, Br. 142/1924, Predmet: Ćiro Cerovski općinski bilježnik u Selima kod

je Kapeli bio u opasnosti. Nekoliko je srpskih seljaka napadnuto u kolovozu 1924. prilikom redovitog stočnog sajma.⁷⁵ Trdić se nekako uspio provući neokrznut. Vjerojatno je strah bio razlog zbog kojeg se nije usudio potpisati tekst u radikalnoj *Straži* u kojem je, istovjetno javnim pozivima koje je uputio dvije godine ranije, zavapio za intervencijom represivnog aparata. Anonimni je autor, naveden samo kao „Hrvat, samostalni demokrata“, naimе upozorio da su pristaše režima u Novoj Kapeli ugroženi: „Teror je ovdje strahovit i pristaše narodnog i državnog jedinstva izgubili su veru, da mogu dobiti zaštite za svoj život i imetak, a to je najmanje što svaka država mora osiguravati svojim građanima.“ Kao da se nisu nalazili u kraljevini, naveo je dalje, posvuda se čulo „Živela [sic!] Republika“, a „Hrvatima samostalnim demokratama“ nije preostalo drugo, zaključio je, nego braniti se „sami kako znamo i čime imamo i jasno je da smo u predvečerju krvavih dana“.⁷⁶ Neće, pokazat će se, dugo čekati. Rastuću je snagu Radićeva stranka u mjestu pokazala i u drugoj polovici rujna 1924. Velika skupština Hrvatskog sokola u Novoj Kapeli privukla je tisuću ljudi, posvuda su bile izvještene hrvatske zastave, a u glavnoj ulozi bio je stari Trdićev neprijatelj Glad.⁷⁷

Potkraj su se godine koalirani radikali i samostalni demokrati (pod imenom Nacionalni blok) ponovno vratili na vlast. Sam je Pribičević opet došao na mjesto ministra prosvjete. Tom razvoju događaja Trdić ima zahvaliti novo napredovanje u prosvjetnoj karijeri. U drugoj polovici siječnja 1925. imenovan je ravnajućim učiteljem u Novoj Kapeli: dogovoreno je očito ranije, ali se moglo realizirati tek kad je SDS ponovno ovladao prosvjetnim vlastima u Zagrebu.⁷⁸ Politički su protivnici Trdićevo napredovanje s pravom tumačili posljedicom političke intervencije. Bez imalo „školskog stida“, napisao je anonimni dopisnik u *Hrvatskom pravu*, postavljeno je na važno mjesto „golobrado državotvorno-demokratsko momče“, premda za novu dužnost, zajedljivo je dodano, „ima baš toliko sposobnosti, koliko i [Ante] Trumbić za ministra spoljnih [sic!] posala“.⁷⁹

SDS je posvuda u Hrvatskoj i Slavoniji na čelna mjesta u školama dovođio svoje kadrove. Opozicijski je tisak pisao o masovnim protekcijama koje Pribičević osigurava članovima UJU-a, navodeći primjere unapređenja, po-

Siska namještenje u županiji požeškoj od 11. veljače 1924., Ivan Glad: Telegram, nedatirano [1924.-1925.].

⁷⁵ „Radićevci ubijaju Srbe!“, *Straža* (Osijek) 6 (1924), br. 178, 4.

⁷⁶ [Trdić], „Teror u Hrvatskoj“, *Straža* 6 (1924), br. 174, 2.

⁷⁷ „Župa Ljutovida Posavskog – Hrvatski sokol u [Novoj] Kapeli Batrini“, *Hrvatski sokol* (Zagreb) 6 (1924), br. 8-9, 199.

⁷⁸ HR-HDA-216, MNP/NDH, Ivan Trdić: Molba od 10. januara 1925; HR-HDA-216, MNP/NDH, PRPU / Odjeljenje za prosvjetu i vjere, Br. 1989/1925, Bilješka od 20. siječnja 1925.

⁷⁹ „Naši dopisi – Vijesti iz Nove Gradiške“, *Hrvatsko pravo* (Zagreb) 17 (1925), br. 4906, 3.

višica i dr.⁸⁰ Istovremeno, odmazda je primjenjivana nad protivnicima, pa čak i politički neutralnim učiteljima. Znakovit je u tom smislu slučaj Antuna Lovrića, ravnajućeg učitelja u obližnjoj Požegi. Njega je režim premjestio na mjesto učitelja u daleki Boričevac u Lici. Lovrić, međutim, pored činjenice da se radilo o učitelju s dvoje maloljetne djece, kako je smatrao posebno potrebnim istaknuti u žalbi upućenoj u Beograd netko utjecajan kome je očitometalo ovako očigledno političko favoriziranje, nije bio „niti pristalica republikanske stranke niti protivnik nacionalnog bloka“. Sve što se moglo učiniti bilo je ipak samo ublažena degradacija: Lovrić je premješten na obično učiteljsko mjesto u Buk kod Požege.⁸¹ Posebnom pak okružnicom, kojom je sva prosvjetna društva stavio pod izravan nadzor Ministarstva prosvjete i, važnije, zabranio rad svim društvima „stranačkog, plemenskog i vjerskog“ obilježja, Pribičević je zakonski spriječio rad protivnika UJU-a.⁸²

Političkim kadroviranjem u školstvu režim Nacionalnog bloka očito je pokušao poboljšati izgled na predstojećim parlamentarnim izborima. Temeljno im je obilježje bio masovan teror nad protivnicima, na koji su i oni ponekad uzvratili istom mjerom.⁸³ U znaku terora režima i kontraterora opozicije odvijala se predizborna borba i u Novoj Kapeli 1925. Primjerice, nakon zabrane djelovanja, mjesna je žandarmerija vršila nasilne premetačine istaknutijih članova Hrvatskog sokola. U Novoj Kapeli uhitila je općinskog liječnika Koča, ujedno i tajnika zabranjenog Hrvatskog sokola, zaplijenivši mu pritom nacionalne zastave.⁸⁴ S druge strane, radićevci su u okolnim mjestima fizički nasrtali na žandarske patrole. U obližnjem Bilom Brigu ustrijelili su žandara Iliju Frana. Istovremeno, pravovremenom je dojavom spriječen navodni pokušaj ubojstva ključnih samostalnih demokrata u Novoj Kapeli. Uhićeni je Fabijan Krnić najprije pokušao ustrijeliti Banovića, ali nije ga zatekao kod kuće, dok je Trdića na vrijeme upozorio jedan željezničarski činovnik.⁸⁵ Sam je Trdić poprilično agilno agitirao za Nacionalni blok na predstojećim izborima. U Novoj je Kapeli pripremio skupštinu na kojoj je nastupio kandidat SDS-a na zajedničkoj listi Demetrović, a sudrugove iz UJU-a organizirao

⁸⁰ „Kako Pribičević nagradjuje“, *Hrvat* (Zagreb) 7 (1925), br. 1606, 4.

⁸¹ Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), Fond 66 / Ministarstvo prosvjete Kraljevine Jugoslavije (MPKJ), Fascikl 1863, Veliki župan Osječke oblasti, Br. 6326/1925, Predmet: Lovrić Antun, ravnajući učitelj premještenje od 4. februara 1925; AJ, F66/MPKJ, Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Odeljenje za osnovnu nastavu, Br. 6003, Odgovor od 9. februara 1925.

⁸² „O. N. broj 507“, *Narodna obrana* (Đakovo) 2 (1925), br. 19, 2.

⁸³ Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.* (Zagreb, 2002), 74-82.

⁸⁴ „Župa Ljutovida Posavskog – Hrvatski sokol u Novoj Kapeli“, *Hrvatski sokol* 7 (1925), br. 2, 38-39.

⁸⁵ [Trdić], „Razbojnički napadaj na žandarsku patrolu u Novoj Kapeli“, *Brodске novine* 7 (1925), br. 4, 3.

je prilikom nastupa istog kandidata u obližnjem Starom Petrovom Selu.⁸⁶ Svi predizborni napori Trdića i drugih samostalnih demokrata nisu donijeli mnogo ploda. Nacionalni je blok dobio na tri biračka mjesta u Novoj Kapeli svega 96 glasova, ili šesnaest puta manje od Radićevog HRSS-a.⁸⁷

Ovisnost je režima o podršci činovništva na parlamentarnim izborima 1925. bila velika. Jedan slučaj u čijem se središtu nalazio Trdić na dojmljiv način pokazuje da su samostalni demokrati na svaki način pokušavali doći do biračke podrške, uključujući i nasilje nad činovništvom. Skrivena od pogleda javnosti, prava se drama naime odvijala u mjesnoj željezničkoj stanici. Nezaovoljan izbornom podrškom mjesnih željezničara, Trdić je šefa željezničke stanice Ernesta Vajdu optužio nadležnima da je „nacionalno nepouzdan element“. Navodno iz sljedećih razloga: „jer se druži s Gladom, koji da je talijanski špijun [sic!], jer je šurovao s Madjarima dok je bio u Belom Manastiru, i jer je zato premješten u Novu Kapelu, jer je pristaša HRSS-a kojemu je samo dobro došla Lovrekovićeva i Franićeva akcija [do 1925. istaknuti član Radićeve stranke Vinko Lovreković potom je osnovao novu stranku i samostalno nastupio na izborima], koja mu je omogućila izlaz kao činovniku, jer je Vajda svojim držanjem skrivio da je SDS u Novoj Kapeli dobila od 49 željezničkih staničnih službenika samo 7 glasova premda su mu gg. [gospoda] načelnici Varga i Dokmanović naredili da radi za SDS, a isto mu je dao razumjeti i g. Demetrović, jer je Gladu stavljao telefon na raspoloženje u političke svrhe“.⁸⁸ Navedene optužbe pokazuju već uobičajeni repertoar prijava, kakvim su se služili prije demokrati, a kasnije i samostalni demokrati. Svatko tko nije stajao uz SDS izlagao se optužbi za antidržavno djelovanje.

Samo su zbog odlaska SDS-a u opoziciju u ljeto 1925. Vajda i drugi uspjeli ostati na pozicijama. Sačuvana dokumentacija međutim nesumnjivo ocrta Trdića kao tipičnog režimskog silnika koji, suočen s otporom vlastitog politički političkog radikalizma, nametljivo nasrće na sve koji misle drugačije. Prema Vajdi, lokalni je SDS stalno vršio pritisak da željezničari moraju glasovati za Nacionalni blok, a kad se tako nije dogodilo otvoreno mu je prijetio da će „svog čovjeka“ postaviti za šefa stanice. Navodno je jednom prilikom Trdić upao Vajdi u stan, prijeteci mu da će biti „odmah bačen u Albaniju“ ako ne naterja sve željezničare „da se upišu u ORJUNU [Organizaciju jugoslavenskih

⁸⁶ „Političke vijesti – Skupština Nacionalnog bloka u Novoj Kapeli“, *Glasnik Nacionalnog bloka (Udruženih radikala i samostalnih demokrata)* (Požega) 1 (1925), br. 2, 4; „Glasovi iz naroda – Politički progoni u Starom Petrovom Selu“, *Hrvat* 7 (1925), br. 1474, 3.

⁸⁷ *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. II. 1925.* (Beograd, 1926), Izborni okrug Požeški, 96.

⁸⁸ HR-HDA-136, Direkcija jugoslavenskih državnih željeznica Zagreb (DJDŽZ), Prezidencijalni spisi, Br. 97/1925, Predmet: Prijava proti šefu stanice u Novoj Kapeli Batrini i u Novskoj od 2. aprila 1925.

nacionalistaj“. Trdić je imao nekoliko pouzdanika u mjesnim željezničarskim redovima, pa je Vajda drugom prilikom zatekao cjelokupnu mjesnu organizaciju SDS-a kako se zabavlja u kancelariji šefa stanice. Konačni je Vajdin sud o Trdiću bio nemilosrdan. „Trdić je čovjek velikih ambicija“, napisao je u jednom dopisu, „ali male moralne vrednosti, koga su tamošnji žitelji na ulici istukli, pa radi toga krivi sve one, koji ne će da se njemu pokoravaju“. Trdić je „čovjek niskog karaktera i inteligencije, denuncijant“, naveo je u drugom, „koji je iz svake poštenije čak i seljačke [sic!] kuće u cijeloj okolici izbačen“.⁸⁹

Od Radića i njegove stranke, kad im je u ruke u jesen 1925. došlo ministarstvo prosvjete, Trdić i drugi u UJU nisu mogli očekivati blagonaklonost. Metodom koju su ranije usavršili demokrati i samostalni demokrati, tj. administrativnim progonom, Radić je od dolaska na ministarsku stolicu počeo snažan udar na strukturu UJU-a u Hrvatskoj i Slavoniji, a zanimljivo je primijetiti da se dojučerašnji saveznici SDS-a radikali tome nisu mnogo protivili. Jedna je od njegovih žrtava bio i Trdić. Početkom studenog 1925. izvjesni premještaj Trdića i nekoliko drugih istaknutih članova UJU-a iz kotara bio je neka vrsta javne tajne. Prema pismu koje je predsjednik kotarskog UJU-a Carević uputio u Beograd, za premještaj učitelja-demokrata posebno su agitirali narodni poslanici HSS-a. Glavni odbor UJU-a u Beogradu upozoren je da Radić napad usmjerava na „neumornog“ borca u propagiranju ideje „jedinstvene države i naroda“, zbog čega su ga „zavedene republikanske mase“ nekoliko puta napale.⁹⁰ Spoznaja skorog odlaska iz Nove Kapele zasigurno je zaslužna za rijedak slučaj Trdićeva pribjegavanja fizičkom nasilju. U kontekstu vjerojatne provokacije lokalnih radićevaca, zadovoljnih jer su konačno uspjeli riješiti starog protivnika, Trdić je potkraj godine općinskom namješteniku Josipu Badanjku u učionici najprije „dao dvije zaušnice“, a potom ga i udario nogom uz povik „Marš van“. Zbog nanošenja lakše tjelesne ozljede osuđen je na osam dan zatvora, pretvorivo u 400 dinara globe, uz odštetu Badanjku i namirenje sudskih troškova.⁹¹

Trdić je iz Nove Kapele premješten u zabitu Lovču kod Kostajnice u proljeće 1926. Od početka je međutim bilo jasno da ne namjerava trajno otići u sredinu bez ikakva utjecaja. Uz naklon pogled stranačkih prijatelja na lokalnim razinama, moglo se ipak preživjeti buru. Rješenje? Najprije je dekret o premještaju u Lovču „neobično“ dugo putovao do Trdića, potom je na par

⁸⁹ HR-HDA-136, DJDŽŽ, Prezidencijalni spisi, Br. 171/1925, Predmet: Žalba šefa stanice Vajde i činovnika Majtanića od 3. lipnja 1925.; HR-HDA-136, DJDŽŽ, Prezidencijalni spisi, Br. 171/1925, Ernest J. Vajda: Izvještaj od 2. lipnja 1925.

⁹⁰ AJ, F79/Udruženje jugoslovenskog učiteljstva (UJU), Fascikl 2, Sresko učiteljsko udruženje u Novoj Gradiški, Br. 21-1925, Predstavka od 9. novembra 1925.

⁹¹ „Vijesti iz pokrajine – Pribičevićev učitelj osuđen radi ozlede [sic!] zadane u školi“, *Hrvat 8* (1926), br. 1936, 4.

tjedana ipak otišao na Kordun, a zatim mu je liječnik u Novoj Gradiški odobrio višemjesečno bolovanje.⁹² Pokazat će se da je Trdić, uzdajući se u kakvu prijateljsku intervenciju, čekao mjesto u novogradiškom ili požeškom kotaru. U Novoj Kapeli nije ostavio dubljeg političkog traga jer je SDS i dalje bio minorne snage.⁹³

Trdić nije previše skrivao da namjerava ostati u blizini. Organizirao je i godišnju skupštinu mjesne organizacije SDS-a u Novoj Kapeli. Samostalni su demokrati Nove Kapele izrazili podršku Pribičeviću i osudili premještaj dugogodišnjeg tajnika.⁹⁴ Važan je nastup imao i prilikom godišnje skupštine kotarskog UJU-a u Novoj Gradiški, održane u lipnju 1926. Dopotovao je iz Lovče i odmah bio pozdravljen pljeskom. Nasuprot zlobnim očekivanjima protivnika, nadležne je u Zagrebu obavijestio da je skupština „pobudila senzaciju i kod protivnika utukla svaku mogućnost da se afirmiraju, a kod naših prijatelja izazvala je radost i opšte poštovanje“. Vjernost samostalnih demokrata jugoslavenstvu vidljiva je iz njegova usklika prema kojem „nema te sile, koja bi nas rasepala na zasebna hrvatska ili srpska udruženja“.⁹⁵ Na Trdićev prijedlog društvo je usvojilo posebnu rezoluciju u kojoj je osudilo progone. Pozornost u njoj privlači prozivanje Radića zbog ulaska s radikalima u nečasnu rabotu podjele države u interesne sfere, a nakon otvorene izdaje obećanja koje je njegov sinovac izrekao u parlamentu u ožujku 1925. „Odakle mu rezon“, navedeno je, „da je nas [članove UJU-a] progonio za ono, što je i sam priznao svojom izjavom. Njegov prosvjetni rad stajao je u velikoj opreci sa datom izjavom.“⁹⁶

Radićev je udar ipak nanio znatnu štetu strukturi UJU-a, a time i utjecaju SDS-a u nizu sredina Hrvatske i Slavonije: navodno je ministar prosvjete naredio premještanje više stotina učitelja. U kotaru Nova Gradiška udario je najprije na čelne ljude UJU-a: pored Trdića, Damjanović je premješten u Lipice kod Brinja, a Carević opet smijenjen s mjesta školskog kotarskog nadzornika. Stradali su i učitelji koji s politikom nisu imali previše veze. Trdi-

⁹² HR-HDA-216, MNP/NDH, Državna osnovna škola u Lovči, Br. 82-1926, Predmet: Izvještaj o nastupu dužnosti učitelja Ivana Trdića od 30. oktobra 1926.

⁹³ Sredinom su veljače 1927. u Novoj Kapeli održani općinski izbori. Najviše je glasova dobila Hrvatska federalistička seljačka stranka (135), a daleko iza bio je Radićev HSS (28). Bilo je stanovite ironije u činjenici da je SDS tek nakon Trdićeva odlaska pobijedio dugogodišnju političku nemezu. Birači su SDS-u dali devet glasova više (37). „Vijesti iz pokrajine“, *Hrvat* 9 (1927), br. 2215, 4.

⁹⁴ „Iz samostalne demokratske stranke – Godišnji zbor SDS u Novoj Kapeli“, *Riječ* 7 (1926), br. 33, 2.

⁹⁵ HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko društvo Novogradiškoga kotara član U.J.U., Br. 37-1926, Izveštaj od 14. juna 1926; „Iz učiteljskog života“, *Riječ* 7 (1926), br. 137, 4.

⁹⁶ HŠM, UJU/PZG, Rezolucija Učiteljskog udruženja sreza Nova Gradiška od 10. juna 1926.

ćeva je sestra Josipa iz Nove Kapele premještena u Ruševu, u kotaru Virovitica.⁹⁷ Izgleda da je Radićev čovjek u kotaru bio učitelj iz Bodovaljaca Mato Matijević, prema Trdiću „notorni separatista“ i dokazani protivnik UJU-a, te krajnjeg cilja „odelenja Hrvata od Srba“. Još jučer glavni kadrovik među učiteljima kotara sada je mogao samo bespomoćno promatrati kako i radikali koriste priliku. Učitelj Obrad Stanić, izvijestio je početkom rujna 1926. nadležne u Zagrebu, nekad je bio član UJU-a, ali su mu radikali ponudilo mjesto u Okučanima, od kuda je opet premješten učitelj Stevan Lasković, također član UJU-a. Radikali se pak nisu protivili da na mjesto upravitelja tamošnje škole dođe učitelj Cetina. Premda „najljući radićevac“, primijetio je Trdić, radikali su šutke dopustili da dođe „na tako istaknuto mesto u kom je apsolutna većina Srba“.⁹⁸

Samo dan prije nego je Trdić o progonima izvijestio Zagreb, delegacija je Glavnog odbora UJU-a razgovarala u Beogradu s ministrom Radićem. Prema opisu tog razgovora, Radić je okupljajući hrvatske učitelje samo nastojao ispraviti ranije Pribićevićeve pogreške. „On [Radić] je sad u vladi“, navedeno je dalje, „i njegov je rad za državu. Pa ipak veli, da će gledati da sve greške ispravi bez obzira na ma šta. Kaže, da se neće osvrutati ni desno ni levo, da to neće raditi kao partizan već kao čovek. Veli da mu nije poznato da se i sada vrše premeštenja, ali ako ih bude bilo, narediće da se obustave.“⁹⁹ U novim je okolnostima „rad za državu“ očito značio smanjenje utjecaja UJU-a.

U Stražemanu

Trdićev dolazak u školu u selu Stražeman kotara Požega ima sve odlike karakteristične administrativne zavrzlake iza koje stoji politički utjecaj. Krajem rujna 1926. Trdić je dobio dekret o premještanju u Stražeman, a na dužnost je upravitelja škole trebao nastupiti početkom studenog.¹⁰⁰ Ali, dva tjedna kasnije javljeno mu je da konačno mora nastupiti na dužnost ravnajućeg učitelja u Lovči. Potkraj je listopada doista tamo otišao, ali samo kako bi izvršio selidbu, jer je dobro znao da ga novo mjesto čeka u Stražemanu.¹⁰¹ Možda ministar Radić nije u potpunosti kontrolirao podređene u Beogradu, a možda su samostalni demokrati ipak zadržali kakav dodir s radikalskim lju-

⁹⁷ HŠM, UJU/PZG, Jovo Carević: Pismo od 16. marta 1926.

⁹⁸ HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko društvo Novogradiškoga kotara član U.J.U., Br. 38-1926, Dopis od 4. septembra 1926.

⁹⁹ HŠM, UJU/PZG, UJU Beograd, Br. 1079, Izveštaj od 5. septembra.

¹⁰⁰ HR-HDA-216, MNP/NDH, Ministarstvo prosvete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Odeljenje za osnovnu nastavu, Br. 10985, Dekret od 25. septembra 1926.

¹⁰¹ HDA, MNP/NDH, Državna osnovna škola u Lovči, Br. 82-1926, Predmet: Izveštaj o nastupu dužnosti učitelja Ivana Trdića od 30. oktobra 1926.

dima u mjerodavnim odjeljenjima ministarstva. Možda je opet i Stražeman trebao biti samo nova odskočna daska. To mjesto ipak nije bilo dovoljnom nagradom za istaknutog nacionalnog radnika poput Trdića, kako su smatrali u UJU, pa se pojavila mogućnost za namještenje u Novoj Gradiški, ali od svega nije bilo ništa.¹⁰² Kasnije će odbiti, posredstvom Povjereništva UJU-a u Zagrebu predložen, odlazak u Đurđenovac.¹⁰³

Važan razlog zbog kojeg je Trdić odbijao otići u neko udaljenije mjesto bile su njegove dobre veze sa strukturama UJU-a u kotaru Požega. Kotarsko je društvo djelovalo od listopada 1922., a vodio ga je učitelj Ivan Blažević.¹⁰⁴ Nakon učiteljskog službovanja u Požeškom Brestovcu i Požeškim Sesvetama te na mjestu kotarskog školskog nadzornika, Blažević je imenovan ravnajućim učiteljem upravo u Stražemanu, odakle je krajem 1926. prešao na isto mjesto u Požegu.¹⁰⁵ Blažević je usto bio i važniji član kotarskog SDS-a.¹⁰⁶ Trdić je odmah zauzeo mjesto odbornika kotarskog UJU-a.¹⁰⁷ Tajničke poslove i dalje je radio u UJU kotara Nova Gradiška.¹⁰⁸ U vremenu nakon Radićevog upravljanja prosvjetom UJU je nastojao očuvati oslabljene pozicije. Radikalna je vlada s druge strane nastavila pragmatično manevrirati prosvjetnom politikom u Hrvatskoj i Slavoniji. Administrativnim je mjerama održavala SHUD na životu, primjericice vrativši mu imovinu oduzetu još 1921., ali su napustili Radićevu politiku progona UJU-a.¹⁰⁹ Oba su kotarska društva UJU-a u kojima je djelovao Trdić nastavila relativno nesmetano djelovati do uvođenja diktature. Novogradiško je pritom zabilježilo manji porast članstva, a požeško manji pad.¹¹⁰

¹⁰² AJ, F79/UJU, Fascikl 2, Sresko udruženje U.J.U. Slavonska Požega, Pismo od 3. novembra 1926.

¹⁰³ HŠM, UJU/PZG, Br. 337/1928, Priopćenje od 6. aprila 1928.

¹⁰⁴ „Iz učiteljske organizacije – Učiteljsko društvo za grad Požegu i okolicu“, *Jedinstvo* 2 (1923), br. 7, 120.

¹⁰⁵ HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko društvo U.J.U. za grad i okolicu Slavonska Požega, Zapisnik sa skupštine od 24. juna 1926. Blažević je 31. svibnja 1920. imenovan pravim učiteljem u Požeškom Brestovcu, u rujnu 1921. ravnajućim učiteljem u istom mjestu, a 20. ožujka 1925. ravnajućim učiteljem u Požeškim Sesvetama. Sredinom rujna 1925. imenovan je na mjesto školskog nadzornika za kotar Požega, u veljači 1926. na mjesto ravnajućeg učitelja u Stražemanu, a u listopadu 1926. na mjesto ravnajućeg učitelja u Požegi. HR-HDA-890, ZP, Dosje br. 76, Službenički list.

¹⁰⁶ „Kandidacioni zbor sreske organizacije SDS u Požegi“, *Narodno kolo (Zagreb)* 2 (1927), br. 27, 5.

¹⁰⁷ HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko društvo U.J.U. sreza Slavonska Požega, Imenik članova uprave od 4. juna 1927.

¹⁰⁸ HŠM, UJU/PZG, Učiteljsko udruženje novogradiškog sreza, član U.J.U., Izvještaj od 13. juna 1927.

¹⁰⁹ HŠM, UJU/PZG, UJU/Povjereništvo Zagreb, Br. 378/1927, Pismo od 18. maja 1927.

¹¹⁰ „Rad učiteljskih društava“, *Jedinstvo* 6 (1928), br. 1, 4.

U Stražemanu će Trdić ipak ostati dulje od planiranog. Smješteno na sjeveru kotara Požega, mjesto je bilo općinsko središte i većinski naseljeno hrvatskim stanovništvom. Hrvatska je većina odredila političke odnose u općini: Radićeva stranka je dobivala najveći broj glasova, dok su demokrati bili za nijansu slabiji od radikala. Na parlamentarnim izborima 1925. Nacionalni blok dobio je povjerenje stotinjak birača, ili pet puta manje od HRSS-a.¹¹¹ U općinskom je središtu smještena škola. Prema podatcima iz veljače 1927. upisano je 101 dijete, od kojih svi katolici, a podijeljeni u četiri razreda, odnosno dva odjeljenja. Osim Trdića, u školi je službovala učiteljica Zora Livoš.¹¹² Trdić se smjestio u školskom stanu, pa nije imao pravo na stanarinu.¹¹³

Premda tek fragmentarno očuvana, dostupna dokumentacija ipak dopušta neke uvide u karakteristike njegova službovanja u Stražemanu. I ovdje su odnosi ravnajućeg učitelja s hrvatskom seljačkom sredinom bili u najboljem slučaju samo uvjetno korektni. U rujnu 1927. općinski odbornik HSS-a Marko Maričević vlastima je prijavio da se u školskom stanu „toči rakija“ te prodaje lokalnoj omladini. Prijavi je dodao i riječi školskog podvornika Antuna Holcingera, prema kojem je škola u Stražemanu mjesto raširenog nemoralna: „tamo [se] pije i pjeva“, navodno je izjavio Maričeviću, „tako da je to jedna sramota što se u školskoj zgradi čini“.¹¹⁴ Trdić je preko prijave prešao olako, smatrajući da se radi neozbiljnom činu iza kojeg stoji običan jal. „Neću dopustiti“, napisao je u odgovoru, „da se o mene svaki selski gad očese“.¹¹⁵ Na trenutak je izgledalo da je Trdić nekako uspio urediti stvar, jer je Maričević početkom studenog povukao tužbu.¹¹⁶

Međutim, slučaj je prihvatio načelnik prosvjetnog odjeljenja Osječke oblasti, koji očito nije naklono gledao na Trdićev javni rad. Sredinom studenog Maričević je pred kotarskim poglavarom promijenio mišljenje, poništio netom dani opoziv prijave i izjavio: „Na takovu prijavu ponukalo me je slijeđenje: ja sam na veliku gospu ove godine pred večer, odnosno u večer, prošao pokraj škole u Stražemanu i ondje čuo viku i pjevanje. Stupio sam na tlo do prozora i vidio u predsoblju učiteljevog [Trdićeva] stana djevojke i mladiće kako pjevaju i piju.“¹¹⁷ Kotarski je poglavar u Osijek proslijedio i novi Holcin-

¹¹¹ *Statistički pregled izbora narodnih poslanika*, Kotar Požega; *Statistika izbora narodnih poslanika*, Izborni okrug Požeški, 102; *Statistika izbora narodnih poslanika*, Izborni okrug Požeški, 98.

¹¹² AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1863, Osječka oblast / Sreski poglavar / Sreski školski nadzornik, Srez: Slavonska Požega, Podatci o stanju škola na dan 10. februara 1927.

¹¹³ HR-HDA-216, MNP/NDH, Poglavar sreza u Slavonskoj Požegi, Br. 12621, Predmet: Trdić Ivan, ravnajući učitelj u Stražemanu – nastup dužnosti od 8. novembra 1926.

¹¹⁴ HR-HDA-216, MNP/NDH, Marko Maričević: Prijava od 20. rujna 1927.

¹¹⁵ HR-HDA-216, MNP/NDH, Upravitelj škole Ivan Trdić: Izjava od 10. listopada 1927.

¹¹⁶ HR-HDA-216, MNP/NDH, Općinsko poglavarstvo Stražeman, Zapisnik od 12. novembra 1927.

¹¹⁷ HR-HDA-216, MNP/NDH, Sresko poglavarstvo Slavonska Požega, Zapisnik s preslušanja od 23. novembra 1927.

gerov iskaz, iz kojeg proizlazi da mu je Trdić inkriminiranog dana rekao kako u stanu ima nekoliko litara rakije, da je može prodati „seoskim momcima“, i zatim otišao u Skopje na kongres UJU-a te – najvažnije – da je kod učitelja i Maričević često navraćao „na rakiju“.¹¹⁸ Maričević i Holcinger imali su jasan interes sve svaliti na učiteljevu leđa, vjerojatno koristeći njegov izostanak iz stana kako bi organizirali zabavu, a to je prepoznalo i oblasno školsko karnosno povjerenstvo u Osijeku, oslobodivši Trdića odgovornosti za incident.¹¹⁹

Trdićev je ugled režimskog čovjeka sklonog autoritativnom postupanju iz Nove Kapele došao do Stražemana. Nije međutim uvijek u sukob s drugim autoritetima u mjestima u kojima je službovao ulazio s krivih pozicija. Školu u Stražemanu tijekom druge polovice 1928. pogodio je šarlah. Nekoliko je učenika umrlo, među njima i Franjo Pavlović, zbog čega je Trdić od mjesnog župnika Josipa Selaka tražio privremenu odgodu sahrane, kako bi mrtvaca pogledao općinski liječnik. Župnik je zahtjev primio iznimno teško, kao nekarakterno miješanje u njegovu domenu. Prema Selaku, da je Trdić zahtjevu priložio liječničku potvrdu, sve bi bilo u redu. Ovako je učitelj pokušao arbitrirati u isključivo župnikovoj domeni sahrane mrtvaca. Taj „žutokljunac“ i „nezrelo djače nedouče“, naveo je Selak u kasnijoj prijavi protiv Trdića, za pravo je htio u njegovim poslovima „pašovati a la Nova Kapela“.¹²⁰ Više vlasti dale su za pravo učitelju pa su odbacile prijavu župnika.¹²¹

Prostora za političko djelovanje u prometno dosta izoliranom Stražemanu Trdić je imao zasigurno manje negoli u Novoj Kapeli. U rujnu 1927. u mjestu je organizirao skupštinu SDS-a na kojoj je govorio Demetrović. Nekoliko je radićevaca pokušalo prekinuti skupštinu, ali bez uspjeha.¹²² Nemoguće je tada međutim u većini hrvatskih seoskih sredina bilo pobijediti HSS. Ubrzo su općinski izbori još jednom pokazali da svi HSS-ovi konkurenti mogu u najboljem slučaju računati samo na malobrojne odbornike. Od 12 odborničkih mjesta, SDS-u i radikalima pripalo je po jedno.¹²³

Kako je Trdić prihvatio ulazak SDS-a u savez s Radićevom strankom, ostaje nepoznato. Ako je suditi prema upadljivoj izostanku pojavljivanja u

¹¹⁸ HR-HDA-216, MNP/NDH, Sresko poglavarstvo Slavonka Požega, Zapisnik od 8. decembra 1927.

¹¹⁹ HR-HDA-216, MNP/NDH, Oblasno školsko karnosno povjerenstvo za učitelje u Osijeku, Zapisnik od 10. marta 1928.

¹²⁰ HR-HDA-216, MNP/NDH, Župni ured Stražeman, Br. 34-1929, Predmet: Pritužba proti učitelju Ivanu Trdiću radi sprovaoda od 13. februara 1929.

¹²¹ HR-HDA-216, MNP/NDH, Veliki župan Osječke oblasti / Prosvjetno odjeljenje, Br. 34/1929, Predmet: Trdić Ivan, učitelj u Stražemanu, tužen, od 23. februara 1929.

¹²² „Agitacija u požeškom okrugu“, *Narodno kolo* 2 (1927), br. 36, 4.

¹²³ HR-HDA-1364, Izbori u Kraljevini Jugoslaviji, Inventarni broj 272, Sreski poglavar Slavonka Požega, Iskaz novo izabranih općinskih odbornika od 6. aprila 1928.

stranačkom tisku tijekom 1928., onda vjerojatno valja zaključiti da se poput brojnih istaknutijih članova SDS-a u Slavoniji i Srijemu¹²⁴ poprilično pasivizirao. Međutim, Trdić je zbog novog koalicijskog partnera svojih samostalnih demokrata došao krajem 1928. u popriličnu nevolju. Prema prijavi velikog župana Osječke oblasti koja je dostavljena na stol ministra prosvjete, u školi je 27. listopada 1928. održan povjerljiv sastanak HSS-a. Sazvao ga je narodni poslanik Miško Račan i navodno rekao okupljenima „da budu spremni, pošto da je blizu čas“. Policija nije uspjela ući u trag kakvoj organiziranoj akciji, ali su prosvjetne vlasti znakovito upozorene da je u Stražemanu ravnajući učitelj „istaknuti član SDS“.¹²⁵ Trdić je međutim uporno odbijao dostaviti očitovanje.¹²⁶ Gotovo godinu nakon incidenta kažnjen je opomenom.¹²⁷ Ako čitatelj zaključi da je netko moćan odugovlačenjem pomagao Trdiću, vjerojatno nije daleko od istine. Početkom 1929. jugoslavenski nacionalisti konačno su dočekali da sva vlast u državi bude u njihovim rukama, pa će i Trdićeva karijera ući u novu etapu (o čemu u drugom nastavku).

Zaključak

Poznavanje fenomena koji se počesto zna kod nas nazivati „životom malog čovjeka“ valja naravno smatrati jednako relevantnom temom ozbiljnih razmatranja o prošlosti. S jedne strane, analizom i ocjenom djelovanja pojedinaca poput Ivana Trdića, učitelja i političara (ili, političara i učitelja) koji je iznimno dinamično prvo desetljeće monarhističke jugoslavenske države međuratnog razdoblja proveo službujući na učiteljskom mjestu u selima zapadne Slavonije (Nova Kapela i Stražeman), ispravlja se nepravda propusta i prema tim temama, a s druge se strane nadopunjuje poznavanje ukupne društvene stvarnosti hrvatskog i slavonskog međuraća. O Trdićevu životu svjedoče nam sačuvani arhivski dokumenti (kad je riječ o razdoblju 1919.-1929. radi se o devet arhivskih i dokumentacijskih ustanova) i raznovrsna politička te staleška periodika (zbog uništenja stranačkog gradiva, danas nezaobilazan izvor za proučavanje političkog života u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca).

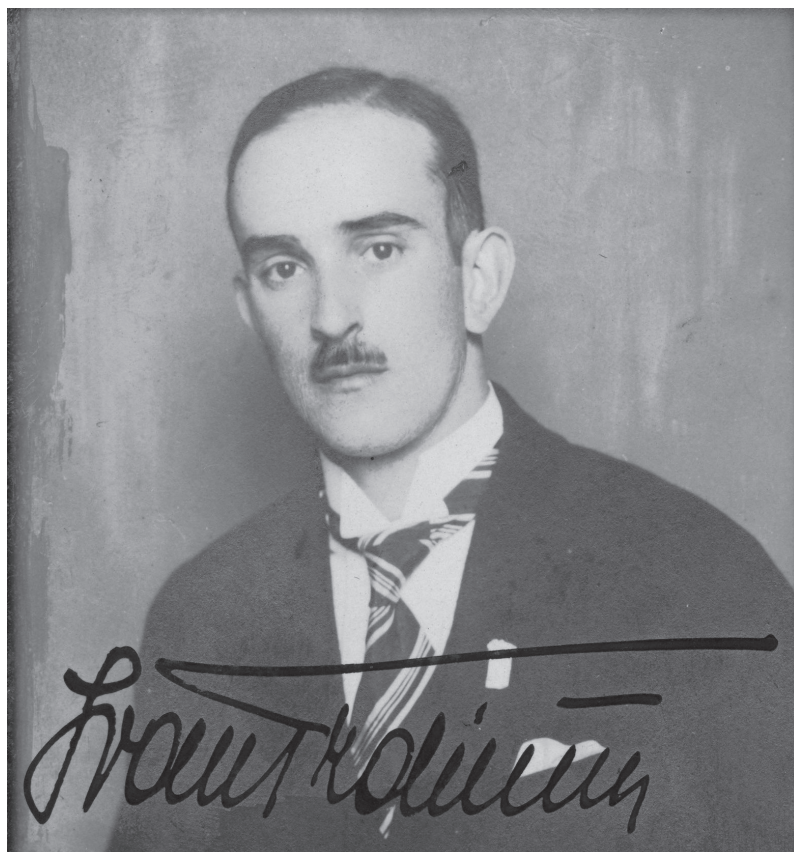
¹²⁴ Miškulin, „Pribićevićevi ljudi“, 207-212.

¹²⁵ AJ, F66/MPKJ, Fascikl 59, Ministarstvo unutrašnjih dela / Odelenje za državnu zaštitu, Pov. br. 17646/28, Pismo od 21. januara 1929.

¹²⁶ HR-HDA-139, Osječka oblast / Prosvjetno odjeljenje, Oblasno školsko disciplinsko povjerenstvo, Pov. br. 9/1929, Predmet: Trdić Ivan, učitelj u Stražemanu, karnosni postupak od 28. svibnja 1929.

¹²⁷ AJ, F66/MPKJ, Fascikl 1863, Osječka oblast / Sreski poglavar Slavonska Požega / Sreski školski nadzornik, Br. 2439/1930, Kazne od 20. februara 1930.

Deskriptivno iznošenje i analitička ocjena pokazuju da je Trdićeva presudna ideja vodilja bila politička ideologija jugoslavenskog unitarizma. Oličenu u pripadnosti najprije Demokratskoj i kasnije Samostalnoj demokratskoj stranci te vjernosti Svetozaru Pribićeviću, obilježavali su je asimilacijska orijentacija, negiranje etničkih i drugih realnosti, ahistoricizam, pogodovanje Srbiji i Srbima te isključivost i nasilništvo. Kako su hrvatske seoske sredine (posebno Nova Kapela) na nametljivo i represivno jugoslavenstvo odgovorile jednako oštro, tj. identifikacijom s ekskluzivno hrvatskim političkim strankama, a ponekad i nasiljem, tako je Trdićev položaj u njima gotovo odmah po dolasku postao delikatan. Nakon što su prvi izborni neuspjesi demokrate odmah doveli u položaj izolirane manjine poistovjećene s nasilnom srbizacijom i režimskim nasiljem, oni su odgovorili još žešćim osloncem na aparat vlasti, što je naravno proizvelo još dublje neprijateljstvo mjesnog hrvatskog seljaštva. Jednom zatvoren krug radikalne isključivosti potom je dakle hranio sam sebe, a Trdićeva je uloga u njegovu formiranju u jednoj hrvatskoj seoskoj sredini zapadnoslavonskog prostora izvrsna ilustracija procesa koji su se događali i drugdje. Političke su slabosti demokrate i samostalnih demokrate naime priječile Trdiću iskorak iz lokalnih okvira, ali je – za njega i njegove – karakterističan refleks administrativnog nasilja našao velik prostor djelovanja u prosvjetnom sustavu. Pribićevićev je politički utjecaj iskoristio najprije da bi iz dobrog dijela osnovnih škola u kotaru Nova Gradiška izbacio stvarne i imaginarne protivnike te instalirao pristaše i članove Demokratske stranke, a zatim postao ravnatelj škole u Novoj Kapeli. Vrhunac je moći međutim Trdić uživao vrlo kratko: uslijedili su, zajedno s Pribićevićevim padom, premještaj iz Nove Kapele i nekoliko godina relativne pasivizacije u Stražemanu, u kojima ipak nisu izostali neki problemi tipični za službovanje u Novoj Kapeli. Početkom 1929. diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića potom će dati novu priliku jugoslavenskim nacionalistima. Među njima i Trdiću, o čemu u idućem nastavku.

Ivan Trdić

Summary

TEACHER AND POLITICS: THE CASE OF IVAN TRDIĆ (First Part: In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes)

The descriptive analysis and analytical assessment show that Ivan Trdić's crucial basic idea was the political ideology of the Yugoslav unitarism. Embodied by its belonging first to the Democratic and later the Independent Democratic Party as well as by the loyalty to Svetozar Pribičević, it was also characterized by the assimilationism, the denial of ethnic and other realities, ahistoricism, favouritism towards Serbia and the Serbs as well as by exclusiveness and violence. In view of the fact that Croatian rural communities (particularly Nova Kapela) reacted equally sharply to the intrusive and repressive Yugoslavism, by identifying exclusively with Croatian political parties and at times using violence, Trdić's position in these parties was from the beginning rather delicate. After the first electoral defeats had put the democrats in the position of an isolated minority identified with violent Serbianisation and regime violence, they responded with still more vehement reliance on the machinery of government, which naturally produced an even deeper hostility among the local Croatian peasantry. Once the circuit of radical exclusiveness was closed, it fed upon itself, and Trdić's role in its establishment in a Croatian rural community in the western Slavonian area was an excellent illustration of processes that also unfolded in other regions. The political weaknesses of the democrats and independent democrats prevented Trdić from going beyond the local scope; however, the characteristic inclination of both Trdić and his associates to administrative violence to a large extent affected the educational system. Firstly, he used Pribičević's political influence to expel real and imaginary enemies from the majority of primary schools in the Nova Gradiška district and to enrol supporters and members of the Democratic party; subsequently he was appointed school principal in Nova Kapela. Trdić enjoyed his heyday only for a short time: in line with the fall of Pribičević, he was transferred from Nova Kapela and for several years he was relatively passive in Stražeman; certain issues, typical of his employment in Nova Kapela, arose during that period. At the beginning of 1929 Aleksandar Karađorđević's dictatorship provided new opportunities for Yugoslav nationalists, among others also for Trdić; more on this subsequently.

Key words: Democratic Party, Independent Democratic Party, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Association of Yugoslav Teachers, Ivan Trdić

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Izv. prof. **Ivica Miškulin**

Hrvatsko katoličko sveučilište, Ilica 242, 10000 Zagreb

e-mail: ivica.miskulin@unicath.hr